

বাক বিন্যাসৰ তাত্ত্বিক আলোচনা

বলীন ভূঞা, ড°পাৰ্থ প্ৰতিম ফুকন

গৱেষক ছাত্ৰ, সহকাৰী অধ্যাপক, অসমীয়া বিভাগ
মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়

সংক্ষিপ্তসাৰ

Discourse Analysis শব্দৰ প্ৰতিশব্দ হিচাপে অসমীয়াত বাক বিন্যাস, বাক বিশ্লেষণ, বাগধাৰা বিশ্লেষণ, কথা বিশ্লেষণ বা কথনশৈলী বিশ্লেষণ আদি অভিধা ব্যৱহাৰ হৈ আহিছে। *Discourse* শব্দটো লেটিন ভাষাৰ 'Discursus' শব্দৰ পৰা আহিছে; যাৰ অৰ্থ হ'ল 'Speech' বা কথা। লিখিতই হওক বা কথিতই হওক মানুহৰ মাজত হোৱা কথা বার্তাৰ যোগাযোগক *discourse* বোলা হয়। মানুহৰ মনৰ ভাৱ সম্পূৰ্ণকৈ প্ৰকাশ কৰা অৰ্থবহু বৃহৎ ভাষিক গোটটো হ'ল বাক্য। এক কথাত বাক্যতকৈও ওপৰৰ স্তৰৰ এক ভাষিক গোটৰ আলোচনাই হ'ল *Discourse analysis* বা বাক বিন্যাস। বাক বিন্যাসৰ আলোচনা ভাষা বিজ্ঞানৰ অন্তৰ্গত বিষয়সূচীত নৱতম সংযোজন। অতি সম্প্ৰতি সাহিত্যতত্ত্বৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সমাজ ভাষা বিজ্ঞানৰ আলোচনালৈকে এই 'ডিছকোৰ্ছ', (*Discourse*) অভিধাটোৱে এক বিশাল ক্ষেত্ৰ আগুৰি লৈছে। এক বিশেষ ধৰণৰ মতবাদ বা দৃষ্টিভঙ্গীৰ ইংগিত দিব পৰা এই বিষয়টি ভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচ্য বিষয় সমূহৰ ভিতৰত এটা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু আকৰ্ষণীয় তথা প্ৰভাবশালী বিষয় হিচাপে চিহ্নিত হৈছে। কোনো বৈয়াকৰণিক নীতিনিয়মৰ আওতালৈ নহাকৈয়ে ভাষাই পাৰস্পৰিক বোধগম্যতাৰ কাৰ্য - সম্পাদন কৰা ব ক্ষেত্ৰত কিদৰে সাৰ্থক হৈ উঠিব পাৰে তাৰ পুংখানুপুংখ আলোচনাই এই বাক বিন্যাসৰ আলোচ্য বিষয়। এই গৱেষণাপত্ৰখনত কেৱল মাত্ৰ বাক বিন্যাস সম্পৰ্কীয় তাত্ত্বিক দিশসমূহহে আলোচনাৰ মাজলৈ অনা হৈছে।

বীজশব্দ :

বাক বিন্যাস, বাক বিন্যাসৰ
সংজ্ঞা, বাক বিন্যাসৰ পৰিসৰ

Article History:

Received on 14 May, 2025
Accepted on 20 August,
2025

বিষয়ৰ পৰিচয়

Discourse Analysis শব্দৰ প্ৰতিশব্দ হিচাপে অসমীয়াত বাক বিন্যাস, বাক বিশ্লেষণ, বাগধাৰা বিশ্লেষণ, কথা বিশ্লেষণ বা কথনশৈলী বিশ্লেষণ আদি অভিধা ব্যৱহাৰ হৈ আহিছে। *Discourse* শব্দটো, লেটিন ভাষাৰ 'Discursus' শব্দৰ পৰা আহিছে; যাৰ অৰ্থ হ'ল 'Speech' বা কথা। লিখিতই হওক বা কথিতই হওক মানুহৰ মাজত হোৱা কথা বার্তাৰ যোগাযোগক *discourse* বোলা হয়। মানুহৰ মনৰ ভাৱ সম্পূৰ্ণকৈ প্ৰকাশ কৰা অৰ্থবহু বৃহৎ ভাষিক গোটটো হ'ল বাক্য। এক কথাত বাক্যতকৈও ওপৰৰ স্তৰৰ এক ভাষিক গোটৰ আলোচনাই হ'ল *Discourse analysis* বা বাক বিন্যাস। বাক বিন্যাসৰ আলোচনা ভাষা বিজ্ঞানৰ অন্তৰ্গত বিষয়সূচীত নৱতম সংযোজন। অতি সম্প্ৰতি সাহিত্যতত্ত্বৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সমাজ ভাষা বিজ্ঞানৰ আলোচনালৈকে এই 'ডিছকোৰ্ছ', (*Discourse*) অভিধাটোৱে এক বিশাল ক্ষেত্ৰ আগুৰি লৈছে। এক বিশেষ ধৰণৰ মতবাদ বা দৃষ্টিভঙ্গীৰ ইংগিত দিব পৰা এই বিষয়টি ভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচ্য বিষয় সমূহৰ ভিতৰত এটা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু আকৰ্ষণীয় তথা প্ৰভাবশালী বিষয় হিচাপে চিহ্নিত হৈছে। কোনো বৈয়াকৰণিক নীতি-নিয়মৰ আওতালৈ নহাকৈয়ে

ভাষাই পাৰস্পৰিক বোধগম্যতাৰ কাৰ্য সম্পাদন কৰা ব ক্ষেত্ৰত কিদৰে সাৰ্থক হৈ উঠিব পাৰে তাৰ পুংখানুপুংখ আলোচনাই এই বাক বিন্যাসৰ আলোচ্য বিষয়।

১৯৫২ চনত Zallig Harris নামৰ ভাষাবিজ্ঞানীজনে 'Discourse Analysis' শীৰ্ষক এলানি প্ৰবন্ধ সংকলনৰে এই নতুন আলোচনাৰ সূত্ৰপাত ঘটায়। এই লানি আলোচনাই বাট কাটি দিয়াৰ পৰৱৰ্তী সময়ত ১৯৭৮ চনত পেনচিলভেনিয়া বিশ্ববিদ্যালয়ত অনুষ্ঠিত হোৱা এখনি ভাষা বিষয়ক কৰ্মশালাই বিষয়টিৰ গুৰুত্ব আৰু আকৰ্ষণীয়তা বৃদ্ধি কৰে। ভাষাৰ আলোচনাত এক নতুন দিগন্তৰ সূচনাকাৰী এই বিষয়টিৰ আলোচনাক অধিক ত্বৰাঘিত কৰিলে জোশী হোকাৰ, ব্ৰাউন য়লে, লীচ, লেভিনচন, টাইলৰ, পল গী আদি পণ্ডিতসকলে। ভাষাৰ মৰ্মোপলন্ধিৰবাবে বৈয়াকৰণিক উপাদানসমূহেই যে যথেষ্ট নহয়; তাতকৈও যে এক বিশাল শক্তিয়ে ভাষাৰ স্বৰূপ উদ্ঘাটনত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰি আছে, সেই কথা পোহৰলৈ আহিল আৰু ক্ৰমে জনপ্ৰিয় এক গৱেষণা পদ্ধতি হিচাপে বিষয়টোয়ে গুৰুত্বলাভ কৰিলে।

অধ্যয়নৰ উদ্দেশ্য আৰু গুৰুত্ব

বাক বিন্যাস ভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচনাত সম্প্ৰতি এটা বিশাল আৰু আকৰ্ষণীয় বিষয় হিচাপে চিহ্নিত হৈছে যদিও অসমীয়া ভাষাত দুই এটা বিক্ষিপ্ত আলোচনাৰ বাহিৰে বিষয় সম্পৰ্কীয় নিৰহ-নিপানী আলোচনা এতিয়ালৈকে হোৱা নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। বাক বিন্যাসৰ পৰিচয়, উপাদান আৰু পৰিসৰ সামৰি এটি আলোচনা প্ৰস্তুত কৰাৰ উদ্দেশ্য আগত ৰাখিয়েই এই গৱেষণাকৰ্ম আৰম্ভ কৰা হৈছে।

পাশ্চাত্যৰ ভাষা বিজ্ঞানীসকলে ইয়াক এক গৱেষণা পদ্ধতি বুলিও ক'ব খোজে। গুণগত গৱেষণা পদ্ধতিত ইয়াৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম। সেয়েহে বৰ্তমান সাহিত্যতত্ত্বৰ আলোচনাতো বিষয়টোৱে যথেষ্ট গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। অসমীয়া ভাষা সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰাচীন লোক-সাহিত্যৰ পৰা আৰম্ভ কৰি আধুনিক সাহিত্যৰ বিভিন্ন শাখা গল্প, কবিতা, উপন্যাস, প্ৰবন্ধ, নাটকাদিৰ গৱেষণা কৰ্মত বাক বিন্যাসে বিশেষ সহায় কৰিব পাৰে। বৰ্ণনাত্মক ভাষা বিজ্ঞানে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ ভাষাৰ গঠন প্ৰণালীৰ আলোচনা আগবঢ়োৱাৰ বিপৰীতে বাক বিন্যাসে ভাষাৰ মাজত নিহিত হৈ থকা বিভিন্ন সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক প্ৰমূল্যৰ বিচাৰেৰে বক্তা বা লেখকৰ মনোজগতত ডুব দি কাল নিৰপেক্ষ ভাষাৰ ঐতিহ্যবাহী কালিকা শক্তিৰ বিচাৰৰ বাট মুকলি কৰে।

বহু সময়ত উক্তি (Utterance) আৰু বাক্য (Sentence) একে শৰীত থৈ আলোচনা কৰা অসম্ভৱ। কথোপ কথনৰ সময়ত মানুহে ব্যাকৰণ সিদ্ধ বাক্য মাত্ৰ ব্যৱহাৰ নকৰে। মানুহৰ স্বকীয় ব্যক্তি পৰিচয় (Identity) ৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰা ভাষা জড়িত হৈ থাকে। একোখন সমাজৰ সামাজিক প্ৰমূল্যও সেই সামাজিক গোটৰ ব্যক্তিভাষাৰ মাজেদি ব্যক্ত হয়। সমাজ একোখনৰ ভাষিক পৰম্পৰাত সোমাই থকা সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক ধ্যান-ধাৰণা, বিশ্বাস-অবিশ্বাস, স্থান-কাল-পাত্ৰ ভেদে ভাষা ব্যৱহাৰৰ ভিন্নতা বিচাৰৰ একমাত্ৰ উপায়েই যিহেতু বাক বিন্যাস বা কথা বিশ্লেষণ; গতিকে বিষয়টোয়ে বৰ্তমান প্ৰেক্ষাপটত যথেষ্ট গুৰুত্ব লাভ কৰিছে।

অধ্যয়নৰ পৰিসৰ

বাক বিন্যাস বা discourse analysis এটি বিশাল বিষয়। আমি আমাৰ আলোচনাত বাকবিন্যাসৰ সংজ্ঞা, পৰিসৰ, উপাদান আৰু ইতিমধ্যে ভাষাবিজ্ঞানীসকলে ইয়াক কিদৰে শ্ৰেণী বিভাগ কৰি আলোচনা কৰিছে, সেই সম্পৰ্কে আলোচনা কৰাৰ চেষ্টা কৰিম। বিষয়ত লগত সম্পৰ্কিত বাকবিন্যাসৰ তাত্ত্বিক পদ্ধতি সম্পৰ্কেও আলোচনাটিত উল্লেখকৰাৰ যত্ন কৰা হ'ব।

অধ্যয়নৰ উৎস বা সমল

'বাক বিন্যাসৰ তাত্ত্বিক আলোচনা' শীৰ্ষক আমাৰ এই আলোচনাত ইতিমধ্যে ইংৰাজী ভাষাত প্ৰকাশিত কিছু সংখ্যক বিষয়সম্পৰ্কীয় গ্ৰন্থৰ সহায় লোৱাৰ লগতে অসমীয়া ভাষাত বিক্ষিপ্তভাৱে প্ৰকাশিত গ্ৰন্থ- প্ৰবন্ধ আৰু আলোচনা পত্ৰৰ ছাঁ লোৱা হ'ব। আধুনিক তথ্য-পাতিৰ বাবে ইন্টাৰনেটৰ পৰাও সমল সংগ্ৰহ কৰি লেখাটোক পূৰ্ঠ ৰূপ দিয়াৰ চেষ্টা কৰা হ'ব।

অধ্যয়নৰ পদ্ধতি

আমাৰ আলোচনা নিত্যান্তই এক তাত্ত্বিক আলোচনা। গতিকে মূলতঃ বিশ্লেষণাত্মক পদ্ধতিৰেই আমাৰ আলোচনাক আগবঢ়াই নিয়াৰ চেষ্টা কৰা হ'ব।

পূৰ্বকৃত অধ্যয়নৰ সমীক্ষা

সমগ্ৰ বিশ্বতে বাক-বিন্যাস সম্পৰ্কীয় আলোচনাই পূৰ্ণতা পাবলৈ আৰম্ভ কৰে বিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে। Bilmes, Hymes, Rosenchein, Brown, Yule আদি ভাষাৰ গবেষক পণ্ডিত সকলে উক্ত বিষয়টোক আলোচনাৰ আওতালৈ আনি প্ৰতিষ্ঠা কৰে।

“Introducing Discourse Analysis . From Grammar to Society”, James Paul Gee ৰ এই গ্ৰন্থখনত বাক্-বিন্যাসৰ সংজ্ঞাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বাক্-বিন্যাসৰ পৰিসৰ, প্ৰকাৰভেদ, সামাজিক উপভাষাৰ লগত বাক্-বিন্যাসৰ সম্পৰ্ক, ক্ষেত্ৰ অনুসৰি, সাংস্কৃতিক পৰম্পৰা অনুসৰি ভাষাৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ সম্পৰ্কে লেখকে বিস্তৃত আলোচনা আগবঢ়াইছে।

Deborah Tannen, Heidi. Hamilton and Deborah Schiffrin ৰ দ্বাৰা সম্পাদিত 'The Handbook of Discourse Analysis' গ্ৰন্থখনত বাক্-বিন্যাসৰ সংজ্ঞা, বাক্-বিন্যাসৰ বৰ্গীকৰণ, প্ৰাসঙ্গিক সূত্ৰৰ আলোচনা কৰাৰ উপৰিও ৰাজনীতি আৰু বাক্-বিন্যাস, গণমাধ্যম আৰু বাক্-বিন্যাস, চিকিৎসা বিজ্ঞান আৰু বাক্-বিন্যাস, সমাজ ভাষাবিজ্ঞান আৰু বাক্-বিন্যাস, যোগাযোগত বাক্-বিন্যাস আৰু ঐতিহাসিক বাক্-বিন্যাস সম্পৰ্কে উদাহৰণসহ আলোচনা পোৱা যায়।

Norman Fairclough ৰ ‘Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language’ শীৰ্ষক গ্ৰন্থতো আধুনিক ভাষা বিজ্ঞানৰ শাখা হিচাপে প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। গ্ৰন্থখনত সামাজিক স্তৰ অনুযায়ী ভাষা ব্যৱহাৰৰ প্ৰভেদ সমূহৰ বিতং আলোচনা আগবঢ়াইছে।

Brian Paltridge য়ে 'Discourse Analysis ' গ্ৰন্থত তেওঁ বাক্-বিন্যাসৰ সংজ্ঞা, বোধবিজ্ঞান (Pragmatics) ৰ লগত ইয়াৰ সম্পৰ্ক , ইয়াৰ লগত সম্পৰ্কিত লিংগবাদ , বৰ্ণবাদ, পৰিচিতিতত্ত্ব আদি বিভিন্ন বিষয় সামৰি আলোচনা কৰিছে। ইয়াৰোপৰি কথোপকথন বিশ্লেষণৰ বিভিন্ন দিশৰ লগতে Critical Discourse Analysis (CDA) লৈকে এক বৃহৎ কলেবৰৰ বিষয়ৰ আলোচনা আগবঢ়াইছে।

'An Introduction to discourse Analysis Theory and Method ' শীৰ্ষক গ্ৰন্থত James Paul Gee য়ে বাক্-বিন্যাসৰ বাবে ব্যৱহৃত সামগ্ৰী তথা দিশসমূহৰ বিস্তৃত আলোচনা কৰিছে সামাজিক পৰম্পৰাৰ আওতাত ভাষা ব্যৱহাৰৰ ভিন্নতা , পাঠ আৰু কথোপকথন বিশ্লেষণৰ বিভিন্ন দিশ সামৰি তেওঁৰ আলোচনা সমৃদ্ধ কৰিছে।

' What is discourse Analysis' গ্ৰন্থত প্ৰখ্যাত ভাষাৰ গৱেষক লেখক Stephanie Taylor য়ে বাক্-বিন্যাসৰ তাত্ত্বিক বিশ্লেষণ আগবঢ়াইছে। তেখেতে সমাজ ভাষাবিজ্ঞানৰ গৱেষণাত বাক্-বিন্যাসৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ দিশটো আঙুলিয়াই ইয়াৰ প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ ওপৰতো দৃষ্টি দিছে। তাত্ত্বিক আলোচনাৰ সমান্তৰালকৈ উদাহৰণৰ সৈতে বাক্-বিন্যাসৰ সুন্দৰ ব্যাখ্যা গ্ৰন্থ খনত পোৱা যায়।

বাক্-বিন্যাসৰ আলোচনাৰ বাটকটীয়া Zalling S . Harris য়ে ' Discourse Analysis' নামৰ গৱেষণা কৰ্মৰ সংকলনটিত প্ৰথমে পাঠ আৰু কথাক সামাজিক কৰ্ম হিচাপে ব্যাখ্যা কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে। বৰ্ণনাত্মক কেনেদৰে ভাষাবিজ্ঞানে ভাষাৰ বৃহত্তম গোট বাক্যৰ সমসাময়িক ভিত্তিৰ আলোচনা কৰাৰ বিপৰীতে বাক্-বিন্যাসে তাৰ ওপৰলৈ গৈ কথোপকথন বা পাঠৰ বিশ্লেষণ কৰে তাৰ সপক্ষে যুক্তি দিয়ে। লগতে এক সাংস্কৃতিক কৰ্ম হিচাপে ভাষাৰ মাজত নিহিত হৈ থকা সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ দিশটোলৈও আঙুলিয়াই।

অসমীয়া ভাষাত বাক্-বিন্যাস সম্পৰ্কীয় তাত্ত্বিক লেখা ড° ফণীন্দ্র নাৰায়ণ দত্ত বৰুৱা দেৱৰ ‘প্ৰয়োগ ভাষা বিজ্ঞানৰ ৰূপৰেখা’ শীৰ্ষক গ্ৰন্থৰ একাদশ অধ্যায়ত পোৱা যায়। লেখাটিত বাক্-বিন্যাসৰ আলোচনাৰ ঐতিহাসিক প্ৰেক্ষাপট আলোচনাৰ লগতে বিষয় সম্পৰ্কীয় তত্ত্ব, সংজ্ঞা, উপাদান আৰু প্ৰয়োগিক পটভূমিৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছে।

ড° উপেন ৰাভা হাকাচাম দেৱৰ ‘অসমীয়া আৰু অসমৰ জাতি জনগোষ্ঠী : ‘প্ৰসঙ্গ-অনুষঙ্গ’ শীৰ্ষক গ্ৰন্থত “অসমীয়া কথন-শৈলীঃ তত্ত্ব আৰু প্ৰয়োগ’ শিৰোনামাৰে এটি গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰবন্ধ প্ৰকাশিত হৈছে। লেখাটিত ‘এজনী মালিনী আৰু এজোপা ফুল’ আৰু ‘বুধিয়ক কাউৰী’ পদ্য আৰু সাধুকথাৰ আলমত বাক্-বিন্যাসৰ উদাহৰণ দাঙি ধৰা হৈছে। কথন-শৈলী বিশ্লেষণৰ ক্ষেত্ৰ সমূহৰ আলোচনা প্ৰবন্ধটিত প্ৰাঞ্জল ভাষাত কৰা হৈছে।

ড° দেৱ প্ৰতীম হাজৰিকাৰ সম্পাদনাৰে প্ৰকাশ পোৱা ‘ভাষা অন্বেষণ’ শীৰ্ষক গ্ৰন্থখনত পূৰ্বী কলিতাৰ প্ৰবন্ধ ‘বাক্-ভঙ্গী বিশ্লেষণ’তো বাক্-ভঙ্গীৰ পৰিস্থিতিগত ভিন্নতাৰ ক্ষেত্ৰ সমূহৰ আলোচনা আছে। সামাজিক সাংস্কৃতিক প্ৰমূল্যসমূহে বাক্-ভঙ্গীক কিদৰে প্ৰভাৱিত কৰে তাৰো আলোচনা প্ৰবন্ধটিৰ মাজেৰে প্ৰকাশিত হৈছে।

জোন কুমাৰ কলিতাৰ “ভাষা অন্বেষণ” শীৰ্ষক ভাষা সম্পৰ্কীয় প্ৰবন্ধ সংকলনটিত “অসমীয়া বাক্-বিন্যাস” শিৰোনামাৰে এটি লেখা প্ৰকাশিত হৈছে। প্ৰবন্ধটিত বাক্-বিন্যাসৰ সংজ্ঞা, পৰিসৰ, উপাদানৰ বিষয়ে সবিস্তাৰে আলোচনা আগবঢ়াইছে।

ড° অনুৰাধা শৰ্মাৰ “শৈলী আৰু শৈলীবিজ্ঞান” গ্ৰন্থখনত শৈলীৰ আলোচনা প্ৰসংগত বাক্-বিন্যাসৰ বিভিন্ন দিশৰ আলোচনা আগবঢ়াইছে। আলোচনাৰ প্ৰয়োগক্ষেত্ৰ (domain), মাধ্যম (Medium), আৰু ভঙ্গী (Tenor) অনুসৰি যে বাক্-বিন্যাস বেলেগ বেলেগ হয় আৰু সমাজ ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিৰে যে বাক্-বিন্যাস আগবঢ়াব পাৰি সেই সন্দৰ্ভত গ্ৰন্থখনত আলোচনা পোৱা যায়।

অসমত ভাষাতাত্ত্বিক আলোচনাৰ অন্যতম কাণ্ডাৰী ড° মদন শৰ্মা দেৱৰ ‘কথা বয়ন’ শীৰ্ষক গ্ৰন্থত প্ৰায় যোন্ধ পৃষ্ঠাৰ ‘কথাবিন্যাস বা কথোপকথন’ শিৰোনামাৰে এটি অতি তত্ত্বগুৰু, মনোগ্ৰাহী প্ৰবন্ধ সংযোজিত হৈছে। প্ৰবন্ধটিত ‘ডিছকোর্ছ’ ৰ ঐতিহাসিক পটভূমিৰ পৰা আৰম্ভ

কৰি কথা আৰু পাঠৰ মাজৰ সম্পৰ্ক কি, বাকবিন্যাসৰ উপাদানসমূহৰ আলোচনা , বাক্যৰ সংযুক্তি (Cohesion), অৰ্থগত সংলগ্নতা (Coherence) কি ইত্যাদি সম্পৰ্কত বিশদ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছে । তেখেতে কথা বা পাঠৰ আকৃতিকল্প(Schema) আৰু চিত্ৰনাট্য (Script) ৰ বিচাৰৰ তাৎপৰ্য সন্দৰ্ভতো প্ৰবন্ধটিত বহু কথা মুকলিকৈ আলোচনা কৰিছে ।

অতিসম্প্ৰতি গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপিকা ড° দীপামণি হালৈ মহন্তৰ ‘ কথাৰ কথা’ বুলি এখনি গ্ৰন্থ প্ৰকাশিত হৈছে । গ্ৰন্থখনিতো কথা কি, প্ৰসঙ্গাৰ্থ বিজ্ঞানৰ কাৰ্যকাৰিতা , ভাষাৰ ব্যৱহাৰিক ৰূপ , প্ৰসঙ্গ অবিহনে ভাষা কেনেদৰে নিৰ্ৰথক হয় , কথাৰ অভিপ্ৰায় নিৰ্ণয়ত বাক বিন্যাসৰ ভূমিকা আদি অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ তাত্ত্বিক বিষয়ৰ সহজ-সৰল আৰু ব্যতিক্ৰমী উপস্থাপন কৰিছে ।

ড° অভিজিৎ মজুমদাৰৰ “ শৈলীবিজ্ঞান এবং আধুনিক সাহিত্যতত্ত্ব ” এখন গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ । গ্ৰন্থখনিত Discourse analysis সম্পৰ্কে চমু আলোচনা সংযোজিত হৈছে ।

পূৰ্বকৃত অধ্যয়নৰ সমীক্ষাৰ পৰা এটা কথা বুজা যায় যে বাক্ বিন্যাসৰ দৰে এটা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু বিশাল বিষয়ৰ যিকোনো এটা দিশৰ আলোচনাই এটি পূৰ্ণাঙ্গ লেখা হ’ব পাৰে । কৰ’বাত যদি সংজ্ঞাৰ দিশত গুৰুত্ব দিলে পৰিসৰ বা শ্ৰেণী বিভাজনৰ আলোচনা ৰৈ যায় ; কৰ’বাত আকৌ পৰিসৰৰ আলোচনা কৰিবলৈ যাওঁতে ইয়াৰ উপাদানসমূহৰ আলোচনা বাদ পৰি যায় । আমাৰ আলোচনাত বাকবিন্যাসৰ সংজ্ঞা বা পৰিচয় , উপাদান আৰু ইয়াৰ আলোচনাৰ সুবিধাৰ্থে শ্ৰেণী বিভাজন কিদৰে কৰা হৈছে তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি আলোচনাটো যুগুত কৰা হ’ব ।

মূল বিষয়ৰ আলোচনা

ভাষাত ভাব প্ৰকাশৰ বৃহত্তম গোটটো হ’ল বাক্য । এই বাক্যৰ আলোচনাই সাধাৰণতে ব্যাকৰণৰ লগত সম্পৰ্কিত বিষয় যেনে: লিংগ, বচন, প্ৰত্যয়, কাৰকাদিৰ আলোচনাক সামৰি লয় । ভাষাৰ বোধগম্যতাৰ ক্ষেত্ৰত কাৰ্যকৰী ভূমিকা গ্ৰহণকাৰী ইয়াৰোপৰি যে কিছু দিশ আছে ; বাক্যত অৰ্থৰ পৰিধিয়ে ঢুকি নোপোৱা স্তৰতো যে বাক্য বা পাঠৰ অৰ্থৰ তাৰাতম্য হ’ব পাৰে সেই কথা আলোচনা কৰে Discourse Analysis বা বাক বিন্যাসে । সামাজিক প্ৰেক্ষাপট অনুসাৰে লিখিত আৰু মৌখিক ভাষাৰ অধ্যয়নৰ এক বিশেষ পদ্ধতিয়েই বাক বিন্যাস বা কথনশৈলী বিশ্লেষণ । একোটা ভাষা সমাজত লিখিত বা মৌখিকভাৱে যোগাযোগৰ ক্ষেত্ৰত বাস্তৱত কিদৰ ব্যৱহৃত হয় , তাৰ ব্যাখ্যা কৰা বাক বিন্যাসৰ প্ৰধান লক্ষ্য ।

বাক বিন্যাসৰ সংজ্ঞা

Discourse Analysis ৰ পিতৃ পুৰুষ জেলিগ হেৰিছে দুটা প্ৰধান বিষয়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে । প্ৰথমটো হ’ল বাক্যতকৈ ওপৰৰ স্তৰত ভাষাৰ অৰ্থ বিস্তাৰ আৰু আনটো হ’ল ভাষাতাত্ত্বিক বিশ্লেষণত ভাষাৰ ধ্বনিগত , ৰূপগত, বাক্যগত আৰু শব্দাৰ্থগত স্তৰতে বক্তব্যৰ বিশ্লেষণ সম্ভৱ । কিন্তু বক্তব্যৰ গাঠনিক দিশৰ অন্তৰালত নিহিত হৈ থকা অৰ্থৰ আচল বহস্য ইবিলাকে ভেদ কৰিব নোৱাৰিবও পাৰে । সেইধৰণৰ বিশ্লেষণৰ বাবেই বাক বিন্যাসৰ প্ৰয়োজন । পৰিবেশ-পৰিস্থিতিয়ে বহু সময়ত বক্তব্যৰ অৰ্থ নিৰূপন কৰে । বন্ধুৰ লগত হোৱা কথোপ-কথন শিক্ষক এজনৰ লগত হোৱা কথোপ-কথনতকৈ বেলেগ হ’বই । ভিন্ন পৰিবেশত মানুহে ভিন্ন শৈলীৰে নিজৰ চিন্তা প্ৰকাশ কৰে । পৰিবেশভেদে মানুহে নিজৰ ভাষিক চৰিত্ৰ সলনি কৰি লয় । ইয়াৰ বিশ্লেষণ সম্ভৱ বাক বিন্যাসৰ মাধ্যমেদিহে ।

Stephanie Taylor য়ে তেওঁৰ 'What is Discourse Analysis ' শীৰ্ষক গ্ৰন্থত " Discourse analysis is the Close Study of language and language use as evidence of aspects of society and social life"(Stephanie Taylor, What is discourse analysis , P, 4) বুলি মন্তব্য কৰিছে । তেওঁৰ মতে বাক্ বিন্যাস হৈছে সমাজ আৰু সামাজিক জীৱনৰ বিভিন্ন দিশৰ সাক্ষ্য হিচাপে ভাষা আৰু ভাষাৰ ব্যৱহাৰৰ বিষয়ে কৰা বিস্তাৰিত অধ্যয়ন ।

আন এগৰাকী প্ৰখ্যাত ভাষাৰ আলোচক ব্ৰিয়ান পলট্ৰিজ য়ে ক’ব খোজে " Discourse analysis focuses on Knowledge about language beyond the word, Clause, Phrase and Sentence that is needed for Successful Communication. It looks at Patterns of language across text and considers the relationship between language and the social and cultural contexts in which it is used . Discourse analysis also considers the ways the use of language presents different views of the world and different understandings. It examine how the use of language is influenced by relationship between participants as well as the effects the use of language has upon social Identities and relations. It also considers how views of the world, and identities are Constructed through the use of discourse . Discourse analysis Examines both spoken and written text ."(Brian Paltridge,

Discourse Analysis , P. 02) বাক বিন্যাসে সার্থক যোগাযোগৰ বাবে আৱশ্যক হোৱা শব্দ, শব্দগুচ্ছ, খণ্ডবাক্য আৰু বাক্যৰ বাহিৰলৈ ওলাই গৈ ভাষাজ্ঞান আহৰণত মনোনিবেশ কৰে । ই একাধিক পাঠত ব্যৱহৃত ভাষাৰ গাঠনিক ৰূপৰ প্ৰতি দৃষ্টি দিয়ে আৰু ভাষা আৰু ভাষাৰ ব্যৱহাৰৰ সামাজিক তথা সাংস্কৃতিক প্ৰেক্ষাপটৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বিচাৰ কৰে । বাক বিন্যাসে লগতে কিদৰে ভাষাৰ ব্যৱহাৰে বিশ্বৰ বিভিন্ন দৃষ্টিকোণ আৰু বিভিন্ন অন্তৰ্দৃষ্টি তুলিধৰে তাৰ ওপৰতো আলোকপাত কৰে । পাঠ আৰু পাঠকৰ, বক্তা আৰু শ্ৰোতাৰ আন্তঃসম্পৰ্কই কেনেদৰে ভাষাৰ ব্যৱহাৰক প্ৰভাৱিত কৰে তাকো পৰীক্ষা কৰি চায় । লগতে অংশগ্ৰহণকাৰীৰ সামাজিক পৰিচিতি আৰু পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কৰ ওপৰত ভাষাৰ ব্যৱহাৰে বিস্তাৰ কৰা প্ৰভাৱৰ কথাও বাক বিন্যাসৰ আলোচনাই সামৰি লয় ।

ভাষাৰ ব্যৱহাৰ আৰু অৰ্থোপলব্ধিৰ প্ৰসঙ্গত বাক বিন্যাসৰ প্ৰয়োজনীয়তা আঙুলিয়াই দি Jack Bilmes য়ে তেখেতৰ Discourse and Behavior গ্ৰন্থত লিখিছে "The study of the relation of utterance to their linguistic and non- linguistic Context has come to be known as linguistic pragmatics of discourse analysis ." (Bilmes, Discourse and Behavior , Page -126) কেৱল ভাষাতাত্ত্বিক বিচাৰেৰে বক্তাৰ উক্তি বা কথা বিচাৰ কৰাটো উচিত নহয় । কথা বা উক্তিৰ মাজতো বহুত অভাষাতাত্ত্বিক সমল সোমাই থাকে , তাক প্ৰেক্ষাপট বা পটভূমি ব্যাখ্যাৰ মাজেৰেহে বুজা যায় । এই ভাষাতাত্ত্বিক আৰু অভাষাতাত্ত্বিক পৰিস্থিতিৰ সন্দৰ্ভত কৰা আলোচনাই বাক বিন্যাস বা কথা বিশ্লেষণ ।

Dell Hymes য়ে "The ethnography of speaking ' শীৰ্ষক প্ৰবন্ধত লিখিছে "The use of a linguistic form identifies a range of meanings . A context can support a range of meanings. When a form is used in a context it eliminates the meanings possible to that context other than those that form can signal , the context eliminates from consideration the meanings possible to the from other than those that context can Support." (Hymes, The Ethno graphy of Speaking , 1962 page -19) কথনৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰসঙ্গক উলাই কৰিব নোৱাৰি। কথনৰ সময়ত এটা শব্দৰে বহু কেইটা অৰ্থ মনলৈ আহিব পাৰে । কিন্তু তাৰ প্ৰকৃত অৰ্থ নিৰূপণত প্ৰসঙ্গইহে সহায় কৰে । এই প্ৰসঙ্গ নিৰূপণৰ বিশ্লেষণাত্মক পদ্ধতিও বাক বিন্যাসৰ ভিতৰুৱা ।

এই ক্ষেত্ৰত Barbara Johnstone ৰ কথাও মনলৈ আহে । তেওঁ কৈছে "what happens when people draw on the Knowledge they have about language ... to do things in the world." (Barbara Johnstone, Discourse analysis ,Page 3) ভাষা একোটাৰ পাৰিপাৰ্শ্বিক জ্ঞান নাথাকিলে প্ৰকৃত অৰ্থত তাৰ অৰ্থোদ্ধাৰ অসম্ভৱ ।

অসমীয়া ভাষাৰ এগৰাকী প্ৰখ্যাত গৱেষক পণ্ডিত ড^o মদন শৰ্মাই তেখেতৰ ' কথা বয়ন' শীৰ্ষক গ্ৰন্থৰ বাক বিন্যাস সম্পৰ্কীয় এটি প্ৰবন্ধত বাক বিন্যাসক সংজ্ঞায়িত কৰি লিখিছে “ কথা বিশ্লেষণ (Discourse analysis) হ'ল ভাষা বিজ্ঞানৰ ভিতৰুৱা ভাষাৰ একধৰণৰ অধ্যয়ন । ই ভাষাৰ সৈতে ইয়াৰ ব্যৱহাৰৰ সন্দৰ্ভত যি সম্পৰ্ক তাৰেই অধ্যয়ন কৰে । ব্যৱহাৰত থকা অৰ্থাৎ ভাষা ব্যৱহাৰকাৰীয়ে ব্যৱহাৰ কৰা ভাষাৰ প্ৰয়োগ ইয়াৰ অধ্যয়নৰ বিষয় । (শৰ্মা, মদন; কথা বয়ন, পৃ: ২০৫)

ড^o ফণীন্দ্র নাৰায়ণ দত্ত বৰুৱাৰ 'প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানৰ ৰূপৰেখা শীৰ্ষক গ্ৰন্থত' “বাক বিন্যাসে বক্তা শ্ৰোতাৰ পাৰস্পৰিক প্ৰতিক্ৰিয়া(interaction) আৰু পৰস্পৰৰ মতৰ সমিল-মিলত উদ্ধাৰ কৰা অৰ্থ(negotiated meaning) ৰ ওপৰত বিশেষভাবে গুৰুত্ব দিয়ে” বুলি মন্তব্য কৰিছে । (দত্ত বৰুৱা ফণীন্দ্র নাৰায়ণ ; প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানৰ ৰূপৰেখা, পৃঃ ১৫২)

শৈলীবিজ্ঞানৰ বিচাৰত ড^o অভিজিৎ মজুমদাৰৰ “ শৈলীবিজ্ঞান এবং আধুনিক সাহিত্যতত্ত্ব ” এখন গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ। গ্ৰন্থখনিত Discourse analysis সম্পৰ্কে মন্তব্য দি তেওঁ লিখিছে “ বাক্যৰ থেকেও বড় একক হলো অধিবাচন /সন্দৰ্ভ (Discourse) বিভিন্ন বাক্যৰ গ্ৰন্থন কীভাবে অৰ্থৰ দিক থেকে সংহত (Coherent) এবং ভাষাৰ দিক থেকে সংলগ্ন (Cohesive) সন্দৰ্ভেৰে নিৰ্মাণ কৰে, সন্দৰ্ভ বিশ্লেষণৰ আলোচ্য বিষয় সেটাই । ” (মজুমদাৰ , অভিজিৎ ; শৈলীবিজ্ঞান এবং আধুনিক সাহিত্যতত্ত্ব , পৃঃ 77-78)

দুজন বা ততোধিক ব্যক্তিৰ মাজত কথোপকথনৰ সময়ত চলি থকা বিভিন্ন মানসিক আৰু শাৰীৰীক কাৰ্যক্ৰমণিকা বাক বিন্যাসৰ মাজত আলোচনা কৰা হয় । বক্তাৰ প্ৰকাশভঙ্গীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি শ্ৰোতাৰ প্ৰতিক্ৰিয়া পৰ্যন্ত , আকৌ পাঠৰ ক্ষেত্ৰতো লেখকৰ মানসিক অৱস্থাৰ পৰা পাঠকৰ অনুভব-অনুভূতিলৈ সমগ্ৰ বিষয়েই এই অধ্যয়নৰ ভিতৰুৱা । বক্তাই ভাষা ব্যৱহাৰৰ সময়ত প্ৰয়োগ কৰা ভিন্ন প্ৰকাশ ভঙ্গীৰ লগতে বিভিন্ন মুদ্ৰাৰ অনুশীলনো কিদৰে কৰে ; শৰীৰৰ বিভিন্ন অংগ- প্ৰত্যঙ্গ (হাত মুখ, চকু, চেলাউৰি আদি) কি দৰে ব্যৱহাৰ কৰে , তাৰো আলোচনা এই বাক বিন্যাসে সামৰি লয় । অৰ্থ প্ৰক্ষেপণৰ ক্ষেত্ৰত ভাষাৰ বৈয়াকৰণিক নিয়ম ব্যতিৰেকে ভাষাৰ লগত সংপৃক্ত হৈ থকা যিকোনো বিষয়ৰ ওপৰত বাক বিন্যাসে দৃষ্টি দিয়ে । ভাষাতত্ত্ব আৰু সমাজতত্ত্বৰ জলঙাইদি ভাষাৰ ব্যৱহাৰিক ৰূপৰ অধ্যয়ন বাকবিন্যাসত কৰা হয় । ব্যৱসায়িক ক্ষেত্ৰ , বিদ্যায়তনিক গৱেষণাৰ লগতে চৰকাৰীবিভিন্ন নথি-পত্ৰ তৈয়াৰ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত আৰু যোগাযোগৰ মাধ্যম হিচাপে ব্যক্তিৰপৰা সংগঠনলৈ সকলোৱে ভাষাৰ কাৰ্যকৰী গুণক উপলব্ধি কৰিবৰ বাবে বাক বিন্যাস অতীৰ প্ৰয়োজনীয় বিষয় ।

ওপৰৰ আলোচনাই এটা কথা প্ৰমাণ কৰে যে আজিৰ সময়ত বাক বিন্যাস বা Discourse Analysis কেবলমাত্ৰ ভাষা বিজ্ঞানৰ আলোচ্য বিষয় হৈ থকা নাই, ই কেবল মানুহৰ দ্বাৰা ব্যৱহৃত ভাষাক ব্যাখ্যা কৰাৰ কৌশল নহয়, ভাষাৰ গাঠনিক দিশৰ ধ্বনি,ৰূপ, শব্দৰ পৰিস্থিতিগত সংযুক্তিৰ বিশ্লেষণমাত্ৰ নহয় বিষয়টোৱে এতিয়া বহুমাত্ৰিক স্তৰ লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে। সমাজতত্ত্ব, পুৰাতত্ত্ব, মনস্তত্ত্ব, সামাজিক মনস্তত্ত্ব, অনুবাদ তত্ত্ব, যোগাযোগ কলাকে আদি কৰি বহুকেইটা বিষয়ৰ আলোচনাত এই বাক বিন্যাস অপৰিহাৰ্য হৈ পৰিছে।

বাক বিন্যাসৰ পৰিসৰ:

বাক বিন্যাসৰ পৰিসৰে তিনিটা দিশ সামৰি লৈছে

(ক) ভাষাবিজ্ঞান (Linguistics) আৰু সমাজভাষা বিজ্ঞান (Sociolinguistics)ৰ বিশাল ক্ষেত্ৰ

(খ) ভাষাৰ ব্যৱহাৰত বোধ বিজ্ঞান (cognitive science) ৰ ভূমিকা।

(গ) পৰিভাষা বিজ্ঞান বা চিহ্নতত্ত্ব (Semiotics) আৰু শব্দৰ সামাজিক যোগাযোগত গুৰুত্ব।

Discourse Analysis ৰ অধিকাংশ ক্ষেত্ৰই সমাজ ভাষা বিজ্ঞানে আৱৰি আছে। সমাজ একোখনত সামাজিক পৰিৱেশত ব্যৱহৃত ভাষাৰ পুংখানুপুংখভাৱে কৰা বিচাৰ বিশ্লেষণৰ মাজেদি সমাজত প্ৰচলিত ধ্যান-ধাৰণা, বিশ্বাস-অবিশ্বাস আদি বিভিন্ন সাংস্কৃতিক পৰিক্ৰমাক পৰ্যালোচনা বাক বিন্যাসৰ মাধ্যমেৰে কৰা হয়।

মানুহৰ ভাষা ব্যৱহাৰৰ ক্ষমতা বোধশক্তিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। ভাষাক কিদৰে ব্যৱহাৰ কৰা হয়, চিন্তা কেনেদৰে একোটা বক্তব্যৰ মাজেৰে প্ৰকাশ কৰা হয় ইত্যাদি বিষয় সমূহ আলোচিত হয় বোধ বিজ্ঞান (Cognitive Science) ত। মানুহৰ যুক্তি প্ৰদৰ্শনৰ ক্ষমতা, চিন্তা আৰু বিচাৰ ক্ষমতাৰ বিশ্লেষণ cognitive science ত কৰা হয়। এই বোধ বিজ্ঞানৰ অন্তৰ্গত সমগ্ৰ বিষয়ো বাক বিন্যাসৰ আলোচনাৰ ভিতৰুৱা।

সামাজিক ক্ষেত্ৰখনত মানুহৰ চিন্তা আৰু কৰ্মৰ বিচিত্ৰতা থকাৰ সমান্তৰালকৈ ভাষা ব্যৱহাৰতো ভিন্নতা লক্ষ্যকৰা যায়। এই ক্ষেত্ৰত প্ৰতীকাত্মক ভাষা আৰু শাৰীৰিক অংগী-ভংগীও লক্ষ্যনীয়। বহু সময়ত মানুহে ভাৱ প্ৰকাশৰ বাবে প্ৰতীক আৰু সাংকেতিক ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে। আমি কাৰোবাক মনে মনে থাকিবলৈ কোৱাৰ সময়ত দুয়োখন ঠুঠৰ সন্মুখত লম্ব ভাৱে নিজৰ তৰ্জনী আঙুলি দিওঁ। ইও এক সংকেত। ইয়াত বক্তাই সঙ্কেতায়ণ (encode) কৰা বিষয়টো শোৱাই অৰ্থোদ্ধাৰ (decode) কৰিছে। এই অংগী-ভংগী (Gesture) সমূহো ভাষা একোটাৰ অবিচ্ছেদ্য অংগ। ইয়াক আমি শাৰীৰিক ভাষা বা Physiological language বুলিব পাৰোঁ।

সামাজিক বিভিন্ন বিষয় সমূহক আগত ৰাখি ভাষাৰ পৰ্যালোচনা কৰাটো সমাজ ভাষা বিজ্ঞানৰ কাম। সামাজিক ক্ষেত্ৰত ভাষা ব্যৱহাৰত প্ৰতীকৰ ব্যৱহাৰো বাক বিন্যাসৰ আলোচ্য বিষয়। অসীয়াত “চোৰ গ’লে বুদ্ধি, বৰষুণ গ’লে জাপি এষাৰ প্ৰচলিত বাক্য আছে। ইয়াত চোৰ আৰু জাপি একোটা প্ৰতীকহে মাত্ৰ। বিপদৰ সময়ত তাক মোকাবিলা কৰিব পৰাকৈ মানুহ বুদ্ধিহত হয়। কিন্তু পিছ মুহূৰ্ততে সেই বিপদৰপৰা উদ্ধাৰ পাব পৰাকৈ অনেক বুদ্ধি বা উপায় আমাৰ মনলৈ আহে। ভাষাত ব্যৱহৃত হোৱা এই প্ৰতীকাত্মক ৰূপ বা সংকেতসমূহকে semiotic system বোলে।

বাক বিন্যাস হৈছে এটা পদ্ধতি (Method) বা প্ৰণালীৰ সমষ্টি। সামাজিক ৰীতি-নীতি, পৰম্পৰা অনুসাৰে ভাষা ব্যৱহাৰত দৃষ্টিপাত কৰাটো ইয়াৰ এটা প্ৰধান লক্ষ্য।

নিম্নোক্ত আটাইকেইটি বিষয়েই বাক বিন্যাসৰ আলোচনাৰ আঁওতালৈ আহে।

(ক) ভাষাতত্ত্ব (Linguistics)

(খ) সমাজতত্ত্ব (Sociology)

(গ) সামাজিক মনোবিজ্ঞান (Social psychology)

(ঘ) দৰ্শন (Philosophy)

(ঙ) সমাজ ভাষা বিজ্ঞান (Socio-linguistics)

(চ) শিক্ষাতত্ত্ব (Education)

বাক বিন্যাসৰ বাবে এই দুই ধৰণৰ বিশ্লেষণ পদ্ধতি আমি দেখিবলৈ পাওঁ।

(১) নৃতাত্ত্বিক বাক বিন্যাস পদ্ধতি (Ethnomethodological Discourse Analysis)

(২) ফ’কাডিয়ান বাক বিন্যাস পদ্ধতি (Foucauldian Discourse Analysis)

ব্যক্তি বা সমাজে দৈনন্দিন জীৱন শৈলীত পালন কৰি অহা পূৰ্বাপৰ প্ৰচলিত ৰীতি-নীতি, পৰম্পৰাক নৃতাত্ত্বিক বাক বিন্যাস (Ethnomethodological Discourse Analysis) ত বিচাৰ কৰা হয়। কোনো এজন লোক যদি কোনো কথাত বিশেষ ভাৱে

উদ্ভেজিত বা উদ্ভিগ্ন হৈ আছে, তেন্তে সেই সময়ত আন এজন লোকে তেওঁৰ ওচৰত কথা কওঁতে কেতিয়াও জোৰেৰে কথা নকয়। ক্ৰোধ, অহংকাৰ এৰাই চলি অতি নমনীয় ভাৱে কথা কোৱা হয়। সেইদৰে ব্যক্তিজন খঙত থকা অৱস্থা আৰু কান্দি থকা অৱস্থাত বাক্ আচৰণো ভিন্ন হ'ব। বহু সময়ত পৰিৱেশভেদে একেটা বাক্যই ভিন্ন অৰ্থ প্ৰকাশ কৰাটোও এই ক্ষেত্ৰত লক্ষণীয়।

নৃতাত্ত্বিক বাক্ বিন্যাসৰ বাবে থাকিবলগীয়া পূৰ্বধাৰণা :

গাঠনিগত (structural)

পৰিস্থিতিগত /পৰিপ্ৰেক্ষিত (cotextual)

সুসংগঠিত / আয়োজিত (organized)

অনুক্ৰমিক (sequential)

সুস্থিৰ (stable)

আচলতে এখ ন'মৈথদ'লজিকেল শব্দটোৰ এখন 'Ethno)অংশই "কোনো জনসমষ্টি" মেথদ (Method) শব্দই 'সাধাৰণতে তেওঁলোকৰ দৈনিক জীৱন যাত্ৰাৰ আচৰণ প্ৰণালীক আৰু লজী (ology) অংশই "পদ্ধতিগত অধ্যয়ন" বুজাইছে।

কথোপকথনৰ সময়ত ভাষাত ক্ৰিয়াশীল হৈ থকা অব্যক্ত বা অন্তৰ্নিহিত ৰীতিক ইয়াৰ ভিতৰত সামৰি লোৱা হৈছে, যি ভাষাৰ নিয়ন্ত্ৰণত মুখ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। বক্তব্য বিষয়ক অৰ্থবহ কৰি তুলিবৰ বাবে ব্যৱহৃত ভাষিক গাঠনি, পৰিস্থিতিৰ পৰিপ্ৰকাশক উপাদান সমূহৰ বিচাৰ বিশ্লেষণ এই সমগ্ৰ দিশৰ আলোচনা সামৰি লয় বাক্ বিন্যাসৰ এই বিশেষ শাখাই।

ফৰাচী ভাষাবিজ্ঞানী তথা দাৰ্শনিক এম. ফ'কাল্টে বাক্ বিন্যাসৰ ক্ষেত্ৰত কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশত আলোকপাত কৰিছে।

(ক) ভাষাৰ অন্তৰ্নিহিত ক্ষমতা (Power inherent in language)

(খ) ক্ষমতাৰ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত ভাষাৰ কাৰ্যকাৰিতা (How power operationalized by language)

(গ) ভাষাৰ মাপকাঠিৰে কথা আৰু পাঠৰ অৰ্থ বিচাৰ (Meaning of talk or meaning of text based on Parameter of language)

"Discourse is not simply that which translates struggles or systems of domination, but is the thing for which and by which there is struggle" (Foucault, M;1972, The Archaeology of Knowledge, London;. Routledge. p. 135)

বিষয়ৰ সত্যাসত্য প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে বক্তব্যৰ যি যৌক্তিক ক্ষমতা থাকে সেইয়াই বক্তব্যৰ অন্তৰ্নিহিত শক্তি power inherent)

"ফলাফল ফলদাতা বিভূৰ হাতত" বুলি কোৱাৰ লগে লগে এক আধ্যাত্মিক শক্তিয়ে আমাৰ কৰ্মফল নিয়ন্ত্ৰণত যে মুখ্য ভূমিকা লৈ আছে, সেই কথাৰ পিছফালে থকা ভাৰতীয় দৰ্শনটো উপলব্ধি কৰোৱাই। বক্তব্য বিষয়ক অধিক গ্ৰহণযোগ্য কৰি তুলিবৰ বাবে যুক্তি আৰু প্ৰসঙ্গৰ অৱতাৰণা কৰা দিশটোও ফ'কাডিয়ান বাক্ বিন্যাসৰ আলোচনাৰ ভিতৰৰ।

সমাজ সম্পৰ্কে মানুহৰ ধাৰণাক মুকলি কৰি দিয়াত ফ'কাডিয়ান বাক্ বিন্যাসে সহায় কৰে। ফ'কাল্টৰ মতে বাক্ বিন্যাস (discourse) হৈছে (' set of statement')বক্তব্যগুচ্ছ। উদ্দেশ্যৰ লগত বিষয়ৰ সম্পৰ্ক স্থাপন কৰাই ইয়াৰ মূল লক্ষ্য। সমাজতাত্ত্বিক দৃষ্টিভঙ্গী আৰু বৈজ্ঞানিক চিন্তা-চেতনাৰে কৰা ভাষাৰ বিশ্লেষণেই এই বাক্ বিন্যাসৰ অন্যতম উল্লেখযোগ্য দিশ।

মানুহে আয়ত্ব কৰা জ্ঞান আৰু অভিজ্ঞতাক ভাষাৰ মাধ্যমেৰে প্ৰকাশ কৰে। জ্ঞান বা বোধ পৰিস্থিতি সাপেক্ষ। আদালতৰ ৰায় আৰু এখন চিনেমাৰ বক্তব্য বিষয়ৰ মাজত তুলনা নহয়। পৰিস্থিতিৰ বাবেই ই সৃষ্টি কৰা বোধ ভিন্ন হয়। আদালতত আমি আবেগ অনুভূতিকে প্ৰামাণিক তথ্যনিৰ্ভৰ সিদ্ধান্তক মানি লওঁ, যিটো অন্য ঠাইত নকৰিবও পাৰোঁ। স্কুলীয়া ছাত্ৰ এজনৰ বাবে স্কুল ছুটীৰ ঘণ্টা আৰু বাটেদি যোৱা বৰফ বিক্ৰেতাৰ ঘণ্টাই মগজুত পৃথক প্ৰতিক্ৰিয়াৰ সৃষ্টি কৰিব আৰু তেওঁৰ আচৰণো পৰিস্থিতি সাপেক্ষ হ'ব। আমি ট্ৰেফিক পইন্টত গাড়ী চলাওঁতে লোৱা সাৱধানতা সাধাৰণতে অন্য ঠাইত নলওঁ। ট্ৰেফিক আহন উলংঘা কৰাৰ পৰিনতি আমি অন্যৰ পৰা দেখি বা কেতিয়াবা নিজে ভোগ কৰিব লগা হোৱা অভিজ্ঞতা আমাৰ মগজুত সেই মুহূৰ্তত খেলাই যোৱাৰ বাবেই সেই নিৰ্দিষ্ট ঠাইত গাড়ী লাহে লাহে চলাওঁ। আমাৰ সামাজিক আচৰণ বিলাকো ঠিক এই ধৰণৰ শক্তিৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত।

মিছেল ফ'ক'ই ভাষাৰ অন্তৰালত লুকাই থকা এই শক্তি সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিছিল। এজন ধৰ্মগুৰুৱে আমাৰ চিন্তাত পেলাব পৰা প্ৰভাৱ এজন ডাক্তৰৰ কথাই পেলোৱা প্ৰভাৱতকৈ পৃথক হ'বই। এজন ধৰ্মগুৰুৱে দিয়া পাপ-পূণ্যৰ ধাৰণাৰ সমান্তৰালকৈ ন্যায়াধীশ এজনে আমাক ন্যায়-অন্যায়ৰ ধাৰণাহে দিব।

নব্বৈৰ দশকত Discourse Analysis ৰ আলোচনাই বিশেষ বিস্তৃতি লাভ কৰিলে। বিষয় সম্পৰ্কীয় বিভিন্ন কৌশল সমূহ আঙুলিয়াই বেলেগ বেলেগ দৃষ্টিকোণেৰে ইয়াৰ আলোচনা আগবাঢ়িল। তেনে কিছু ভিন্নচিন্তাৰ সমাহাৰত এক নতুন অভিধাৰে ই আত্মপ্ৰকাশ কৰিলে সমালোচনাত্মক বাক্ বিন্যাস (Critical Discourse Analysis) নামেৰে। ইংৰাজীত চমুকৈ ইয়াক CDA বুলি কোৱা হয়।

“Critical Discourse Analysis is a type of discourse analytical research that primarily studies the way social power abuse, dominance, and inequality are enacted, reproduced, and resisted by text and talk in the social and political context” (Van Dijk, T. A. (2001). “Critical Discourse Analysis.” In D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton (Eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (pp. 352–371). Oxford; Blackwell, p. 352).

সমালোচনাত্মক বাক বিন্যাস (CDA) হ'ল এনে এক ভাষাৰ বিশ্লেষণ পদ্ধতি যাৰ দ্বাৰা ভাষাৰ ভিতৰত লুকাই থকা আদৰ্শ আৰু ক্ষমতা আহৰণৰ কৌশল, আধিপত্য বিস্তাৰ, সামাজিক বৈষম্যৰ গঠন আৰু প্ৰভাৱৰ উন্মোচন কৰা হয়। Van Dijk য়ে তেওঁৰ "Principles of Critical Discourse Analysis." *Discourse & Society*, গ্ৰন্থত আকৌ কৈছে:

“Critical Discourse Analysis is specifically interested in power abuse—that is, in breaches of laws, rules and principles of democracy, equality and justice by those who wield power... It does so by analyzing the ways in which such power abuse is enacted, reproduced, legitimated or resisted in text and talk” (Van Dijk, T. A. (1993). “Principles of Critical Discourse Analysis.” *Discourse & Society*, 4(2), 249–283.p. 254).

মানুহে কথা কওঁতে বা লিখোঁতে তাৰ অন্তৰালত একোটা চিন্তা লুকাই থাকে। যদি কোৱা হয় ‘ভগৱানে তোমাৰ মঙ্গল কৰক’ তেন্তে তাৰ অন্তৰালত এটা বিশ্বাস বা ভাৱনা সোমাই আছে; ‘ভগৱানে কোনো কাৰণতে তোমাৰ বেয়া নকৰে’। মঙ্গল কৰিব। সেইদৰে ‘মাক চাই জীয়েক কাজী’ বা ‘বাপ চাই বেটা’ ইত্যাদি কথকতাৰ মাজতো এক বিশেষ বিশ্বাস, চিন্তা বা আদৰ্শ সোমাই আছে। মাক বাপেক বেয়া হ'লে সন্তান বেয়া হ'বই বুলি এক সামাজিক ধাৰণা সৰ্বত্ৰে প্ৰচলন আছে। এই ধাৰণা, বিশ্বাস বা আদৰ্শসমূহ ক'ব নোৱাৰাকৈ ভাষাৰ মাজেদি প্ৰকাশ পায়।

স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতবৰ্ষৰ ৰাজনীতিত গান্ধী পৰিয়ালৰ ৰাজনৈতিক উত্থান বা গ্ৰহণযোগ্য অৱস্থান সৰ্বজন বিদিত। বহুত সাধাৰণ জনতাই গান্ধী পৰিয়ালৰ বাবে জীৱনপাত কৰাটো দেশৰ বাবে সৰ্বোচ্চ ত্যাগ বুলিয়েই গণ্য কৰে। ই এক বিশ্বাস। এই বিশ্বাস তেওঁলোকৰ উত্তৰাধিকাৰী সকলেও বিভিন্ন সময়ত দিয়া ৰাজনৈতিক বক্তব্যৰে দৃঢ় কৰাত চেষ্টা কৰা নাই। এই শক্তি ভাষাৰ শক্তি। বৰ্তমান ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক দৃশ্যপটৰ বিৰাট পৰিৱৰ্তন সাধি কেন্দ্ৰীয় শাসনভাৰ হাতত তুলি লোৱা নৰেন্দ্ৰ মোডীয়ে প্ৰাক্ নিৰ্বাচনী সভাবোৰত ভাৰতৰ অৰ্থনৈতিক দুৰৱস্থাৰ অৱসান ঘটাই এমুঠিমান ভাৰতীয়ই বিদেশৰ বেংকত লুকুৱাই থোৱা ধন ঘৰাই আনি সাধাৰণ জনতাৰ কল্যাণৰ বাবে, দেশৰ উন্নয়নত খৰচ কৰাৰ কথা কৈছিল। বিৰাট কৰ্মসংস্থান সৃষ্টিৰে দেশীয় অৰ্থনীতি বিশ্বৰ ভিতৰতে জিলিকাই তোলাৰ প্ৰত্যয় জন্মাইছিল। সেই বক্তব্যই এক বিৰাট ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তন আনিবলৈও সক্ষম হ'ল।

সমাজত ভাষাক ব্যৱহাৰ কৰি কিদৰে সামাজিক মূল্যবোধ সৃষ্টি কৰা হয়, মানুহৰ আবেগক জোকাৰি দিয়া হয়, সুপ্ত অনুভূতিক জাগ্ৰত কৰা হয়, বা চিন্তাৰ দুৱাৰ মুকলি কৰা হয় তাৰোপৰি লিংগবাদ, বৰ্ণবাদ, ঔপনিৱেশিকতাবাদে কিদৰে ভাষাৰ মাজত সোমাই কাম কৰে এই সমগ্ৰ দিশৰ আলোচনা *Critical discourse analysis* ত আলোচনা কৰা হয়।

বাক বিন্যাসৰ উপাদান

বাক বিন্যাস বা বাগধাৰা বিশ্লেষণ (*Discourse Analysis*) হৈছে ভাষা বিশ্লেষণৰ এক বিশেষ পদ্ধতি। কথাত প্ৰসঙ্গ অনুধাৰনৰ মাজেদি ভাষাৰ ব্যৱহাৰক সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু প্ৰসংগভিত্তিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিশ্লেষণ কৰাৰ এক বিশেষ পদ্ধতি। বৈয়াকৰণিক দৃষ্টিৰে আক্ষৰিক অৰ্থৰ ওপৰত কেৱল গুৰুত্ব নিদি ভাষাৰ প্ৰয়োগ, ইয়াৰ প্ৰসংগ, আৰু সামাজিক তাৎপৰ্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি ভাষাক বিশ্লেষণ কৰা হয় বাক বিন্যাসত। প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞানৰ আলোচনাত বৰ্তমানে যথেষ্ট পৰিমাণে গুৰুত্ব লাভ কৰা এই বিষয়টোৱে ভাষাৰ বিশ্লেষণত কেইবাটাও নতুন ধাৰণাৰ সংযোগ ঘটাই ভাষাৰ মাজেদি মনঃস্তম্ভ, সমাজতত্ত্ব, ৰাজনীতি আদি বিষয়কো ভাষিক সমলৰে পৰীক্ষা কৰিব পৰা হৈছে। পাঠ বা কথাত মাজত নিহিত হৈ থকা সমলৰ বিশ্লেষণ কৰি সামাজিক আচাৰ-নীতি, লেখক বা বক্তাৰ ভিন্নধৰণৰ অভিপ্ৰায় আৰু পাৰিপাৰ্শ্বিক সমাজ আৰু বিশ্ব সম্পৰ্কীয় জ্ঞানৰ অনুসন্ধানো ইয়াৰ দ্বাৰা সম্ভৱ হৈ উঠিছে।

বাক বিন্যাস বা কথা বিশ্লেষণৰ মূল উপাদানসমূহ তলত ব্যাখ্যা কৰা হ'ল—

১. সন্দৰ্ভ (*Context*). বাক বিশ্লেষণত সন্দৰ্ভ হৈছে কোনো কথা বা বাক্যৰ আগৰ বা পাছৰ অংশ, ভাষাৰ ব্যৱহাৰৰ পৰিৱেশ বা পৃষ্ঠভূমি। Van Dijk য়ে পাঠৰ সন্দৰ্ভ সম্পৰ্কত কৈছে “Context is not an objective ‘situation’ but a subjective definition of the relevant properties of the communicative situation”, (Van Dijk, T. A. 2008, “Discourse and Context. A Sociocognitive Approach;” p. 17 Cambridge University Press.) ড°

মদন শৰ্মাই “সন্দৰ্ভ বোলোতে বহু কথা সাঁঙোৰ খাই থাকে । যেনে, বিশ্বসম্পৰ্কীয় জ্ঞান, সামাজিক- সাংস্কৃতিক অৱস্থা , আন পাঠ , একেটা পাঠৰে অন্তৰ্গত আন অংশ- ইয়াৰ প্ৰতিটোৱে সন্দৰ্ভ হ’ব পাৰে । ” বুলি, মন্তব্য কৰিছে। (শৰ্মা, মদন; কথা- বয়ন, পৃঃ ২০৯)

“তুমি চেনী খোৱাটো নকমালে বিপদ হ’ব কিন্তু !”

কথাষাৰ ডাক্তৰে ৰোগীক কোৱাৰ অৰ্থ আৰু বন্ধু এজনে আন এজন বন্ধুক কোৱাৰ মাজত অৰ্থৰ যথেষ্ট তাৰাতম্য আছে । সন্দৰ্ভৰ লগত সামাজিক, সাংস্কৃতিক, ঐতিহাসিক, আৰু পৰিস্থিতিগত দিশ অন্তৰ্ভুক্ত হৈ থাকে। কোনো কথোপকথন বা পাঠৰ অৰ্থ প্ৰসংগ বা সন্দৰ্ভৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। পাঠ বা কথা ক’ত, কেতিয়া, কাৰ মাজত আৰু কি উদ্দেশ্যৰে কোৱা হৈছে, তাৰ বিশেষণ কৰা হয়।

২. পাঠ (Text). ড^o মদন শৰ্মা দেৱে “যোগাযোগ বা সংযোগ সাধনত নথকা ভাষাৰ গোট, উক্তি আদি হ’ল পাঠ বা টেকছট । সন্দৰ্ভৰ সৈতে পাঠৰ আন্তঃক্ৰিয়াই হ’ল কথা বা ডিছকোর্ছ “ (শৰ্মা, মদন; কথা- বয়ন, পৃঃ ২০৭) বুলি মন্তব্য কৰিছে । পাঠ হৈছে বিশ্লেষণৰ মূল আধাৰ । “কুকুৰৰ পৰা সাৱধান” সাধাৰণ ভাৱে এই শব্দ কেইটা উকা কাগজ এখিলাত লিখি থ’লে সেয়া হ’ব পাঠ । ই অৰ্থপূৰ্ণ । অৰ্থপূৰ্ণ হ’লেও পাঠক বা গ্ৰহীতা বা শুনোঁতাৰ মনত মানুহৰ ঘৰৰ সমুখৰ গেটত ওলোমাই থোৱা উপৰোক্ত একেখিনি কথা লিখা ফলক খন পঢ়াৰ পাছত যি মানসিক ক্ৰিয়া হ’ব সি কেতিয়াও একে নহয় । তেতিয়া সেই পাঠ, কথা বা ডিছকোর্ছ হ’ব । ইয়াৰ ব্যাখ্যা পঢ়ুৱৈ বা গ্ৰহীতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল । গল্প, কবিতা, উপন্যাস এইবোৰ পাঠ; কিন্তু পঢ়িবলৈ ল’লে সেইবোৰ হ’ব পাঠ বা ডিছকোর্ছ । পাঠ সন্দৰ্ভ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল । সন্দৰ্ভ অনুযায়ী পাঠৰ অৰ্থ বেলেগ হ’ব পাৰে ।

৩. ভাষাগত একসূত্ৰিতা (Cohesion). পাঠ (text) ৰ সংযুক্তিত ব্যাকৰণগত আৰু বাক্যগত সম্পৰ্কক ভাষাগত একসূত্ৰিতা বুলি ক’ব পাৰি । “Cohesion is the set of linguistic means we have available for creating texture, the property of being a text” (Halliday, M. A. K., & Hasan, R. 1976, Cohesion in English; p.4 Longman.) ই পাঠ বা বাক্যৰ অন্তৰ্গত অৰ্থক সম্পৰ্কযুক্ত কৰি ৰাখে । একোটা পাঠ, বাক্য বা কথাৰ মাজত বৈয়াকৰণিক সম্পৰ্ক বৰ্তাই ৰাখি সামগ্ৰিকভাৱে অৰ্থপূৰ্ণ কৰি তোলাত ভাষাগত একসূত্ৰিতা (conesion) ৰ যথেষ্ট ভূমিকা আছে । পাঠ যিমানেই দীঘল নহওক কিয়, ভাষাগত একসূত্ৰিতাই তাক এটা গাঁথত বান্ধি ৰাখে । ভাষাগত একসূত্ৰিতাক দুইধৰণে বিচাৰ কৰিব পাৰি —

(ক) বৈয়াকৰণিক একসূত্ৰিতা (Grammatical Cohesion)

(খ) শব্দগত একসূত্ৰিতা (Lexical Cohesion)

পাঠৰ একসূত্ৰিতাৰ বেলিকা কেতবোৰ বিশেষ উপাদানে ক্ৰিয়া কৰে , যথাঃ

(অ) তথ্যসূত্র : (reference) ‘বাম প্ৰত্যেক দিনেই স্কুললৈ যায় । তেওঁ এজন ভাল ছাত্ৰ।’ এই বাক্য দুটাৰ দ্বিতীয় বাক্যত থকা ‘তেওঁ’ বুলি ৰামকে যে বুজোৱা হৈছে সেই কথা বুজাত অসুবিধা নহয় ।

(আ) বিকল্প প্ৰয়োগ:(Substitution) ‘নিপমৰ গাড়ীখন যথেষ্ট পুৰণি হৈছে । সি এখন নতুন লোৱা ভাল।’ দ্বিতীয় অংশত থকা “এখন” শব্দটো প্ৰথম অংশৰ “গাড়ী” ৰ বিকল্প হিচাপে প্ৰয়োগ কৰা হৈছে ।

(ই) পদলোপ বা উহ্য কৰণ:(Ellipsis) ‘মৌচুমীয়ে গুৱাহাটী গ্ৰন্থমেলাৰ পৰা কেইখনমান কিতাপ কিনিলে আৰু ভনীয়েকে কেইমান ধুনীয়া পেঞ্চিল বন্ধ।’ ইয়াত ভনীয়েকৰ ক্ষেত্ৰত ‘কিনিলে’ শব্দটো উহ্য ৰখাৰ পাছতো অৰ্থোপলব্ধিত অসুবিধা হোৱা নাই ।

(ঈ) যোজক অব্যয় : (Conjunction) অসমীয়া ভাষাত আৰু, যদি, কিন্তু, বা,নাইবা,তথাপি, গতিকে আদি বহুকেইটা যোজক অব্যয়ৰ ব্যৱহাৰ আছে ।

(উ) শব্দগত একসূত্ৰিতা: (Lexical Cohesion) ‘কিছুদিন ধৰি গুৱাহাটীত এটা ঢেকীয়াপতীয়াৰ সম্ভাস দেখিবলৈ পোৱা গৈছে । বন বিভাগৰ এটি দলে বনৰজাক ধৰিবৰ বাবে কেইবা ঠাইতো চোং পাতিছে যদিও প্ৰাণীটোক ধৰাত এতিয়ালৈকে সফল হোৱা নাই । জন্তুটো দিনৰ ভাগত ক’ত লুকাই থাকে তাকো তেওঁলোকে উলিয়াব পৰা নাই । বাঘটোৱে এতিয়ালৈকে পাঁচটা ছাগলী আৰু এটা গৰু পোৱালী মাৰিছে বুলি স্থানীয় লোকে জনাইছে।’

এই পাঠটোত ‘বাঘ’, ‘ঢেকীয়াপতীয়া’, ‘জন্তুটো’ আৰু ‘বনৰজা’ শব্দই এটা কথাকে সূচাইছে । এয়াই শব্দগত একসূত্ৰিতা ।

৪. অৰ্থগত সংহতি বা সংলগ্নতা: (Coherence) অৰ্থগত সংলগ্নতা হৈছে একধৰণৰ অৰ্থগত গাঠনি যাৰদ্বাৰা পাঠৰ বিষয়বস্তুৰ ধাৰাবাহিকতা আৰু শৃংখলাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি একাধিক বাক্য , উক্তি, পেৰাগ্ৰাফক অৰ্থৰ ভিত্তিত বোধগম্য কৰি একেলগে সাঙুৰি ল’ব পৰা যায় । যুক্তিসংগত ক্ৰম, সংযোজক শব্দ, প্ৰসঙ্গৰ ধাৰাবাহিকতা আৰু পুনৰাবৃত্তিৰ সহায়ত অৰ্থগত সংহতি দীঘলীয়া পাঠত ৰক্ষা কৰা হয় । এককথাত ইয়াক ভাবগত আৰু অৰ্থগত সংগতি বুলিও ক’ব পৰা যায় । “Coherence is not inherent in a text but emerges from the interaction between text, context, and the interpreter’s knowledge” .(Bublitz, W. “Cohesion and Coherence In Discourse Analysis; An Introduction” 2011. P.39 (pp. 37–62), edited by J. Renkema. John Benjamins Publishing.

এটা পেৰাগ্ৰাফৰ জৰিয়তে অৰ্থগত সংহতি দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে : “মোৰ গাঁৱৰ নাম টুপীয়া। এই গাঁৱৰ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য অতি মনোমোহা। জীয়া ভৰলী নদীৰ পূৰ পাৰত অৱস্থিত এই গাঁৱৰ দুয়োকাষে সেউজীয়া পথাৰ আৰু গছ-গছনিয়ে ভৰি আছে। তাৰোপৰি, গাঁৱৰ মানুহৰ মাজতো এক সুন্দৰ সামাজিক সাংস্কৃতিক পৰিবেশ আৰু সুসম্পৰ্ক বিৰাজ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, প্ৰতি বছৰে গাঁৱৰ সকলোৱে একেলগে ভোগালী আৰু বঙালী বিহু, ভাওনা, দুৰ্গোৎসব, পালন কৰে, যিয়ে তেওঁলোকৰ সম্প্ৰীতি আৰু ঐক্যক প্ৰতিফলিত কৰে। এই কাৰণে মই মোৰ গাঁওখনক ভাল পাওঁ।”

যুক্তিসংগত ক্ৰম: পেৰাগ্ৰাফটো গাঁৱৰ পৰিচয়ৰ পৰা আৰম্ভ হৈ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য, সামাজিক সম্পৰ্ক, আৰু ব্যক্তিগত অনুভৱলৈ ধাৰাবাহিকভাৱে গতি কৰিছে। সংযোগকাৰী শব্দ: “তাৰোপৰি”, “উদাহৰণস্বৰূপে”, “এই কাৰণে” আদি শব্দই বাক্যসমূহৰ মাজত সংযোগ স্থাপন কৰিছে।

পুনৰাবৃত্তি: “গাঁও” শব্দৰ পুনৰাবৃত্তিৰ জৰিয়তে বিষয়বস্তুৰ ধাৰাবাহিকতা বক্ষা কৰা হৈছে। প্ৰসংগৰ ধাৰাবাহিকতা: প্ৰতিটো বাক্যই গাঁৱৰ ইতিবাচক দিশৰ ওপৰত আলোকপাত কৰি পাঠকক একক বিষয়ৰ ওপৰত কেন্দ্ৰীভূত ৰাখিছে। এইদৰে, অৰ্থগত সংহতিয়ে পাঠকক বিষয়বস্তু সহজে বুজিবলৈ আৰু তাৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰাত সহায় কৰে।

আমি আমাৰ মানসিক ক্ষমতা, অভিজ্ঞতা আৰু ধাৰণাৰে বহু সময়ত পাঠৰ বিশ্লেষণ কৰোঁ। সেয়েহে আমি পাঠৰ সংযুক্তি বা সংহতি বুজাত সফল হওঁ।

এটা বাতৰিৰ শিৰোনাম পৰীক্ষা কৰিলে বিষয়টো বুজাত সহায় হ'ব: “গুৱাহাটীত মহিলাই বেংক লুটিলে চেন্দুহুৰে” বাতৰিটোৰ শিৰোনাম পঢ়াৰ লগে লগে আমাৰ বোধ শক্তিয়ে আমি বুজিব পাৰিছোঁ যে, হয় মহিলা গৰাকীয়ে চেন্দুহুৰে লগত কিবা নিচায়ুক্ত দ্ৰব্য খুৱাই বেংকৰ কৰ্মচাৰী সকলক প্ৰথমে বেছ কৰিলে আৰু তাৰ পাছত বেংকটো লুট কৰি নিলে; নহয়তো চিকিউৰিটিয়ে দুৱাৰমুখত বেগ পৰীক্ষা কৰাৰ সময়ত তেওঁৰ বেগৰ ভিতৰত চেন্দুহুৰে দেখিছিল যদিও আপত্তিজনক বস্তু নহয় বাবে ভিতৰলৈ যোৱাৰ অনুমতি দিলে আৰু ভিতৰত গৈ চেন্দুহুৰে মাজত লুকুৱাই অনা মাৰগান্ধ দেখুৱাই বেংক লুটিলে। এই ধৰণৰ বোধ আমি মগজুত সাঁচি ৰাখোঁ। প্ৰতিদিনৰ কথোপকথন, সামাজিক পাৰিপাৰ্শ্বিকতা, অভিজ্ঞতা আৰু বাক অভ্যাস আৰু আহৰিত জ্ঞানক আমি যিকোনো পাঠ বা কথা বিশ্লেষণৰ সময়ত কামত লগাও।

৫. অভিপ্ৰায় বা উদ্দেশ্য: (Intention or Purpose) বক্তা বা লেখকৰ মনোভাৱ বা লক্ষ্য কেতিয়াবা তেওঁৰ কথা বা লেখাৰ মাজেদি ওলাই পৰে। গ্ৰহীতা বা শ্ৰোতা বা পাঠকৰ ওপৰত কি দৰে কথা বা লেখাৰে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰাৰ চেষ্টা কৰা হৈছে সিও এক বিচাৰ্য বিষয়। কোনো বিষয়ৰ তথ্য প্ৰদান, বিশেষ কথাত পতিয়ন নিয়াবলৈ কৰা চেষ্টা, আনন্দ-বিনোদন, সমালোচনা, আৰু প্ৰেৰণামূলক আদি বিভিন্ন দিশৰ কথাই পাঠৰ গঠন, শব্দচয়ন, আৰু সুৰৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায় আৰু পাঠৰ মাজত নিহিত হৈ থাকে। ই পাঠৰ গঠন, শব্দচয়ন, আৰু সুৰৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়। এই ক্ষেত্ৰত ফেয়াৰক্ল'ৰ মন্তব্য প্ৰণিধানযোগ্য “The purpose of discourse is not merely to communicate but to achieve specific social ends, often tied to power relations”(Fairclough, N. 1992, “Discourse and Social Change;” p. 67, Polity Press.)

“কাজিৰঙা এখন ৰাষ্ট্ৰীয় উদ্যান। ই পৃথিৱী বিখ্যাত এই কাৰণেই যে ইয়াত এশিঙীয়া গঁড় পোৱা যায়। “ এই পাঠটিত এটা নিৰ্দিষ্ট বিষয়ৰ ওপৰত তথ্য প্ৰদান কৰাৰ যত্ন কৰা হৈছে। আকৌ :-

চাৰি বছৰীয়া ল'ৰা : আই লাভ ইউ মা !

মাক: আই লাভ ইউ টু বেটা !

ষোল্ল বছৰীয়া ল'ৰা : আই লাভ ইউ মা !

মাকঃ মোৰ হাতত পইচা নাই আজি !

এই কথোপকথনত মাকে বয়স অনুসৰি পুতেকৰ কথাত অভিপ্ৰায় বুজি উত্তৰ দিছে। ঠিক সেই দৰে:

“গছ থাকিলেহে মানুহ থাকিব। মানৱ সমাজৰ দীৰ্ঘজীৱনৰ বাবে পৃথিৱী সেউজীয়া হৈ থকাটো অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয়। আহক ! আমি সকলোৱে মিলি ধৰণী সেউজীয়া কৰোঁ।

ইয়াত “আহক” ৰ দৰে শব্দ আৰু আহ্বানমূলক সুৰে এই উদ্দেশ্যক স্পষ্ট কৰে।

৬. আন্তঃপাঠতা :(Intertextuality) এটা পাঠৰ মাজত কেতিয়াবা আন এটা পাঠৰ প্ৰসঙ্গ সোমাই থাকিব পাৰে। তেনে অৱস্থাত উপৰুৱাকৈ প্ৰসঙ্গ সংযোজিত হৈ থকা পাঠটিৰ কথাও জানিব লগীয়া হয়। অন্যথা প্ৰাপ্ত পাঠ বোধগম্য নহবও পাৰে। তেনে সম্পৰ্ককে আন্তঃপাঠতা বোলা হৈছে। “Intertextuality is the property texts have of drawing upon other texts, either explicitly or implicitly, to achieve their social purposes” Fairclough, N. (1992). Discourse and Social Change” ; p. 102, Polity Press.) ইয়াত পৌৰাণিক কাহিনী, মহাকাব্যিক ঘটনা বা চৰিত্ৰ, লোককথা, বা অন্য সাহিত্যৰ উল্লেখ থাকিব পাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে : অসমীয়া মানুহে প্ৰয়োজনৰ সময়ত খুউব দৰ্কাৰী কথা পাহৰি গ'লে এঘাৰ ফকৰা যোজনাৰে কয়:

আছে কথা নপৰে মনত, সীতাই কান্দে অশোক বনত। ইয়াত সীতা আৰু অশোকবন কি ,ক'ত , কিয় বিখ্যাত নাজানিলে ফকৰা ফাকিৰ অৰ্থ উলিয়াব পৰা নাযাব।

৭. সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক দিশ : (Social and Cultural Aspects). সমাজত মানুহৰ ভাষা ব্যৱহাৰো এক সাংস্কৃতিক কৰ্ম। সেয়েহে ভাষাক স্বয়ং সম্পূৰ্ণ, সংস্কৃতিৰ পৰিপ্রকাশক বুলিকোৱা হয়। ভাষাৰ মাজেদিয়েই একোখন সমাজৰ সাংস্কৃতিক পৰম্পৰা, চিন্তা-চেতনা, বৰ্ণবাদী-লিংগবাদী ধাৰণা ইত্যাদিৰ বহিঃপ্রকাশ ঘটে।

‘মহিলা গৰাকীয়ে গা নোধোৱা তিনিমাহ হ’ল’ বুলি ক’লে অসমীয়া সমাজত মহিলা গৰাকীৰ মাহেকীয়া নোধোৱা তিনিমাহ হোৱাটোহে বুজায়। ঠিক সেইদৰে পুৰুষ বাচক সৰ্বনাম বিলাক যেনে আপুনি, তুমি, তই, সি, তাই, তেখেত আদি বাক্যত ব্যৱহাৰৰ মাজেদি ব্যক্তি গৰাকীৰ বক্তাৰ লগত সম্পৰ্ক আৰু সামাজিক অৱস্থানৰ স্পষ্ট উমান পোৱা যায়। “আজি ককা আমাৰ ঘৰলৈ আহিব। সি মোলৈ মিঠাই অনাৰ কথা। “বাক্যটোত ব্যৱহৃত সৰ্বনাম ‘সি’ সম্পূৰ্ণ ভুল বুলি অসমীয়া ভাষা কোৱা যিকোনো ব্যক্তিয়েই ধৰিব পাৰিব। কাৰণ ককাৰ সামাজিক অৱস্থান অনুসৰি পদটোৰ বিকল্পে ব্যৱহাৰ হোৱা সৰ্বনাম কেতিয়াও তুচ্ছার্থ ‘সি’ হ’ব নোৱাৰে।

৮. ভাষিক কৌশল : (Linguistic Strategies) লেখক বা বক্তাই তেওঁৰ বক্তব্য বা বার্তা উদ্দেশ্য আৰু প্ৰেক্ষাপটৰ সৈতে সংগতি ৰাখি উদ্দেশ্য সাধনৰ লগতে শ্ৰোতা আৰু পাঠকৰ মনোযোগ আকৰ্ষণ, আৱেগ জাগ্ৰত কৰণ, বক্তব্যৰ প্ৰভাৱ বৃদ্ধি কৰণ, বিশ্বাসযোগ্যতা আহৰণ আদিৰ বাবে কেতবোৰ বিশেষ কৌশল ব্যৱহাৰ কৰে। ইয়াকে ভাষিক কৌশল বুলিব পাৰি। “Language strategies are deliberate choices that serve to structure discourse in ways that align with the speaker’s social and ideological goals”, Fairclough, N. 1992, *Discourse and Social Change*; p. 92 Polity Press.)

ভাষিক কৌশলৰ ব্যৱহাৰৰ যোগেদি কথোপকথন বা লিখিত পাঠৰ গঠন, অৰ্থগত সংলগ্নতা বা সংহতি ৰক্ষা আৰু বক্তব্যক প্ৰভাৱশালী কৰি তোলা হয়। এই কৌশল লেখা বা কথাৰ পটভূমি, শুল্কোঁতো আৰু বক্তব্যৰ উদ্দেশ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। লেখক বা বক্তাৰ উদ্দেশ্য অনুসৰি বিভিন্ন কৌশল যেনে, কেতিয়াবা উপযুক্ত উপমাৰ ব্যৱহাৰ, বক্তব্যৰ পুনৰাবৃত্তি, প্ৰশ্নোত্তৰ, হাস্যৰস সৃষ্টি, প্ৰত্যক্ষ আবেদন আদি কৌশল অৱলম্বনেৰে বক্তব্যৰ যুক্তিসংগত আৰু ধাৰাবাহিকতা বৰ্তাই ৰখা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে : “চব কথা বাদ দিয়ক, হিমন্তক ভোট দিয়ক “(প্ৰত্যক্ষ আবেদন)

“আমি এইবিপদৰ সময়ত ইজন সিজনৰ সহায় হ’ব লাগিব। হাতে-হাতে ধৰি আঙুৱাৰ লাগিব। ঐক্যবদ্ধ হৈ থাকিব লাগিব। “ (পুনৰাবৃত্তি)

৯. শ্ৰোতা আৰু পাঠকৰ ভূমিকা: (Audience Role): লিখিত পাঠ আৰু কথোপকথনমূলক যোগাযোগৰ সময়ত উদ্দেশ্যমূলক ভাৱে গ্ৰহীতা বা শ্ৰোতা হিচাপে অৱতীৰ্ণ হোৱা সকলৰ কাৰ্যকলাপ আৰু প্ৰভাৱেই Audience Role বা শ্ৰোতা আৰু পাঠকৰ ভূমিকা বুলিব পাৰি। “Speakers design their style for their audience, and this audience design is a major factor in shaping discourse”, (Bell, A. 1991, *The Language of News Media*; p. 104 Blackwell.). লেখা বা কথাৰ কেৱল তথ্য গ্ৰহণ কৰাই নহয়; এজন পাঠক বা শ্ৰোতাই বক্তব্যৰ পটভূমি বিচাৰ, সাধাৰণ জ্ঞান আৰু প্ৰত্যাশাৰ জৰিয়তে বক্তব্যৰ অৰ্থ নিৰ্মাণ কৰি লয়। বাক বিন্যাসত শ্ৰোতা বা পাঠকৰ নিজস্ব ব্যাখ্যা, প্ৰতিক্ৰিয়া, পটভূমি বিশ্লেষণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি বক্তব্যৰ প্ৰভাৱ নিৰ্ণয় হয়। বহুসময়ত লেখক বা বক্তাই নিৰ্দিষ্ট শ্ৰোতাক লক্ষ্য কৰিয়েই পাঠ বা বক্তব্য নিৰ্মাণ কৰে। ফলত পাঠৰ কাৰ্যকাৰিতাৰ ক্ষেত্ৰত শ্ৰোতাৰ ভূমিকাহে পৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ। উদাহৰণ স্বৰূপে যদি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক উদ্দেশ্য কৰি এটা শিক্ষামূলক “এপ’ৰ বিজ্ঞাপন তৈয়াৰ কৰা হয়; সেই সময়ত তাৰ ভাষা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উপযোগী হোৱাৰ লগতে ছবি বা বার্তা এনেদৰে নিৰ্মাণ কৰা হ’ব যাতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ লগতে অভিভাৱকো আকৰ্ষিত হয়। এনে ক্ষেত্ৰত দেখা গ’ল যে ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু অভিভাৱকসকল হ’ল উদ্দেশ্যমূলক শ্ৰোতা বা পাঠক। সেয়েহে তেওঁলোকৰ পছন্দৰ ভিত্তিত বিজ্ঞাপনটো তৈয়াৰ কৰা হ’ল।

ৰাজনৈতিক নেতা এজনে সভাত ভাষণ দিয়াৰ সময়তো দেখা যায় যে যি অঞ্চলত সভাখন অনুষ্ঠিত হৈছে, তাৰ লোকসকলৰ সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰম্পৰা, স্থানীয় জনগণ, নিজৰ দলৰ কৰ্মীবৃন্দ, ভোটাবসকলক চকুৰ আগত ৰাখি ভাষণ প্ৰদান কৰে। ভাল বক্তাই শ্ৰোতাৰ মাজত শিক্ষিত-অশিক্ষিত, চাকৰীয়া আৰু শ্ৰমিক-কৃষকৰ উপস্থিতিৰ অনুপাতে বক্তব্যৰ বিষয় আৰু ধৰণো সলনি কৰিব।

পাঠকৰ জ্ঞান, সংবেদনশীলতা আৰু সামাজিক-সাংস্কৃতিক পটভূমিয়ে এজন সাহিত্যিকৰ সৃষ্টিকৰ্মকো পৃথকে পৃথকে ব্যাখ্যা কৰিবলৈ উদগনি যোগায়। সেয়েহে একোটা পাঠৰে বা সাহিত্যকৰ্মৰে, সাধাৰণ পাঠক, সমালোচক আৰু সাহিত্যৰ ছাত্ৰ এজনে কৰা ব্যাখ্যা ভিন্ন হ’ব পাৰে। লেখক বা বক্তাই পাঠক বা শ্ৰোতাৰ উপস্থিতি আৰু মানসিক প্ৰেক্ষাপটৰ কথা মনত ৰাখি যিদৰে পাঠ বা বক্তব্য প্ৰস্তুত কৰে, পাঠক বা শ্ৰোতাইও ঠিক সেইদৰে স্বকীয় দৃষ্টিকোণেৰে তাৰ অৰ্থ নিৰ্মাণ কৰি লয়। সফল যোগাযোগৰ ক্ষেত্ৰত সেয়েহে শ্ৰোতা আৰু পাঠকৰ ভূমিকা অনস্বীকাৰ্য।

১০. আদৰ্শ আৰু ক্ষমতা : (Ideology and Power) আদৰ্শ আৰু ক্ষমতা পৰস্পৰে সম্পৰ্কিত বিষয়। আদৰ্শই ক্ষমতা প্ৰাপ্তিৰ বাট মুকলি কৰাৰ সমান্তৰালকৈ ক্ষমতাইও আদৰ্শ প্ৰতিষ্ঠাত সহায় কৰিব পাৰে। আদৰ্শই ক্ষমতাৰ প্ৰয়োগক ন্যায্যতা প্ৰদান কৰাৰ দৰেই ক্ষমতাইও আদৰ্শৰ প্ৰচাৰ আৰু তাক শক্তিশালী কৰাত সহায় কৰে। “Discourse transmits and produces power; it reinforces it, but also undermines and exposes it, renders it fragile and makes it possible to thwart”(p.101, Access. Available through Pantheon)

কোনো ব্যক্তি বা সমাজৰ মূল্যবোধ, বিশ্বাস আৰু দৃষ্টিভঙ্গীৰ সংহতিক আদৰ্শ বুলিব পাৰি। এই সংহতিয়ে ব্যক্তি বা সমাজৰ চিন্তা-চেতনা, ধ্যান-ধাৰণা বা চিন্তাধাৰাক প্ৰভাৱিত কৰি যাত্ৰাপথৰ সন্ধান দিব পাৰে। কোনো ব্যক্তি গোষ্ঠী বা শ্ৰেণীৰ মাজত নিয়ন্ত্ৰণ বা আধিপত্য বৰ্তাই ৰাখিবলৈ ক্ষমতা অপৰিহাৰ্য। সি সামাজিক, সাংস্কৃতিক বা। ৰাজনৈতিক ক্ষমতা হ'ব পাৰে। একোটা আদৰ্শৰ ধাৰণাক প্ৰকাশ কৰাৰ মাধ্যমো ভাষা। ভাষাৰ জৰিয়তেহে সমাজ একোখনৰ বিশ্বাস-অবিশ্বাস, মূল্যবোধ, নিয়ম-কানুন গঢ় দিয়া হয়। ভাষাৰ মাজেৰেই একোটা আদৰ্শক সমাজত গ্ৰহণযোগ্য কৰিব পৰা যায়। ঠিক সেইদৰে ভাষাৰ মাধ্যমেৰেই একোটা আদৰ্শৰ প্ৰচাৰ চলোৱা হয়, ৰাজনৈতিক যুঁজ হয়, নীতি নিৰ্দ্ধাৰণ হয় আৰু প্ৰাপ্ত ক্ষমতাক আধিপত্য বিস্তাৰৰ কামত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সেয়েহে ই পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

উপৰোক্ত উপাদান সমূহৰ জৰিয়তেই বাক বিনাসে ভাষাৰ গভীৰতম অৰ্থ, সন্দৰ্ভৰ ভিত্তিত ভিন্ন অৰ্থ আৰু ইয়াৰ সামাজিক যোগসূত্ৰ নিৰ্ণয় কৰে। সামাজ একোখনৰ সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰস্পৰাক তুলি ধৰাত যত্নপৰ হয়।

বাক বিন্যাসৰ শ্ৰেণী বিভাগ

সৰহ সংখ্যক ভাষা বিজ্ঞানীয়ে বাক বিন্যাসক নিম্নোক্ত ধৰণেৰে ভাগকৰি আলোচনা কৰিছে

- (ক) বিৱৰণাত্মক বাক বিন্যাস (Narrative Discourse Analysis)
- (খ) বৰ্ণনাত্মক বাক বিন্যাস (Descriptive Discourse Analysis)
- (গ) ব্যাখ্যামূলক বাক বিন্যাস (Expository Discourse Analysis)
- (ঘ) বিতৰ্কমূলক বাকবিন্যাস (Argumentative discourse Analysis)

বিৱৰণাত্মক বাক বিন্যাস (Narrative Discourse Analysis)

যেতিয়া এজন লেখক বা বক্তাই কোনো ঘটনা বা কাহিনী লিখে বা কয়, সেই সময়ত তেওঁ নিজৰ আবেগ আৰু হৃদয়বৃত্তিক তাৰ লগত সংযুক্ত কৰি দিয়ে। যাৰ ফলত কাহিনীয়ে এটা উত্তেজনা আৰু আবেগ কঢ়িয়াই লৈ যাবলৈ বাধ্য হয়। কেতিয়াবা খুউব বসাল ঘটনা বা কাহিনী এটাও যদি উপযুক্ত লেখক বা বক্তাৰ দ্বাৰা লেখন বা কথন নহয়, সি শ্ৰোতা বা পাঠকৰ মন জয় কৰিব নোৱাৰে বা পঢ়া আৰু শুনাৰ হেঁপাহক ধৰি ৰাখিব নোৱাৰে। তাৰ বিপৰীতে কেতিয়াবা এজন উপযুক্ত লেখক আৰু বক্তাৰ মুখত ৰসবিহীন কাহিনীও আকৰ্ষণীয় হৈ শ্ৰোতা, পাঠকক শেষ পৰ্যন্ত ধৰি ৰাখিব পাৰে। নাটক এখনতো দেখা যায় যে নাটকীয় কাহিনীৰ জোৰ যিমানহে নাথাকক কিয়, যদি পৰিচালকৰ পৰিচালনাৰে উপযুক্ত সংলাপ আৰু অভিনয়ৰ দিক্ দৰ্শন ঠিক নহয়, ভাল নাটকো কেতিয়াবা আমনিদায়ক হব পাৰে।

লেখক বা বক্তাৰ দ্বাৰা সৃষ্ট কাহিনী কথনত ব্যক্তি বা সমাজৰ পৰিচয়, সামাজিক মূল্যবোধ আৰু সাংস্কৃতিক পৰস্পৰাৰ প্ৰেক্ষাপট বিচাৰ বিৱৰণাত্মক বাক বিনাসত কৰা হয়। পাঠ বা বক্তব্য কেনেকৈ, কাৰণে তৈয়াৰ কৰা হৈছে তাক বিচাৰৰ সমান্তৰালকৈ সামাজিক প্ৰভাৱৰ সম্পৰ্কেও ইয়াত বিচাৰ কৰা হয়।

বৰ্ণনাত্মক বাক বিন্যাস (Descriptive Discourse Analysis)

এই শাখাৰ বাক বিন্যাসত বৰ্ণনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। এই বৰ্ণনা ইমানেই কলা সন্মত হয় যে পাঠক শ্ৰোতাই নিজৰ মন মগজুৰে বৰ্ণিত কাহিনীৰ বিভিন্ন চৰিত্ৰ, পাৰিপাৰ্শ্বিক জগতক নিজৰ চকুৰ সন্মুখত জীৱন্ত ৰূপত দেখিবলৈ পায়। উত্থাপিত প্ৰতিটো বিষয়ৰ উপস্থিতি অন্তৰৰে অনুভৱ কৰিব পাৰে, গোধ পায়, সোৱাদ পায়। যদি কাহিনীত হিমালয়ৰ বৰ্ণনা আছে তেন্তে সেই বৰ্ণনা এনেকুৱা হ'ব যে, শ্ৰোতা বা পাঠকে হিমালয়ৰ হিমচৈচা শীতৰ প্ৰকোপ, ভিন্নৰঙী ফুলৰ সুবাস পোৱাৰ লগতে তাৰ প্ৰকাণ্ড শিলাখণ্ডত বগোৱাৰ অভিজ্ঞতাও অনুভৱ কৰিব; যদিহে কাহিনী কওঁতা বা লেখক পাকৈত হয়। পঞ্চ ইন্দ্ৰিয়ক জোকাৰি আমাৰ সুখ-দুখ, হৰ্ষ-বিষাদ, অনুভৱ - অনুভূতিক জাগ্ৰত কৰি গল্প, উপন্যাস, নাটকাদিত লেখকে গভীৰতালৈ লৈ যায়। প্ৰয়োজনত হৰুঁৱাই, প্ৰয়োজনত কন্দুৱাই।

সৌন্দৰ্য আৰু প্ৰকৃতিৰ সৈতে সংযোজিত মূল্যবোধক ইয়াত বিচাৰ কৰা হয়। ভাষাৰ দ্বাৰাই সৃষ্টি কৰা চিত্ৰকল্পৰ সন্দৰ্ভতো ইয়াত গুৰুত্ব দিয়া হয়।

ব্যাখ্যামূলক বাক বিন্যাস : (Expository Discourse Analysis)

লেখক বা বক্তাই কাহিনীৰ আঁতি গুৰি বৰ্ণনাৰে মূল বিষয়লৈ পাঠক বা শ্ৰোতাক বাট কাটি লৈ যায়। কেতিয়াবা চৰিত্ৰৰ পৰিচয়ৰ বাবে বা কেতিয়াবা কাহিনীত বৰ্ণিত পৰিবেশক সহজ কৰিবৰ বাবে পূৰ্বৰ প্ৰসংগ উল্লেখ কৰিব লগা হয়। চৰিত্ৰ কোন পৰিবেশৰ পৰা আহিছে বা কোনখিনি সময়ৰ কথা বা ঘটনা বৰ্ণনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হ'ব তাৰ পৰিচয়ৰে কাহিনী আৰম্ভ কৰা হয়। ইয়াৰ দ্বাৰা মূলত: শ্ৰোতা বা পাঠকক আগতীয়াকৈ সচেতন কৰা হয়।

তথ্য সমৃদ্ধ আৰু যুক্তিপূৰ্ণ ভাষাৰ জৰিয়তে পাঠক বা শ্ৰোতাৰ সম্মুখত বিষয়বস্তুক কি দৰে তুলি ধৰা হয় তাৰ ব্যাখ্যা ব্যাখ্যামূলক বাক বিন্যাসত কৰা হয়। স্পষ্ট ভাষাৰ গঠন আৰু উপযুক্ত তথ্যৰ সংগঠন ইয়াৰ উল্লেখনীয় দিশ।

বিতৰ্কমূলক বাকবিন্যাস : (Argumentative discourse Analysis) :

লেখকে বা বক্তাই নিজৰ স্থিতিৰ পৰিপক্বতা বা বিশুদ্ধতা প্ৰতিপন্ন কৰিবৰ বাবে লেখা বা বক্তব্যৰ মাজত যুক্তি দিয়াটো প্ৰয়োজন বোধ কৰে। প্ৰামাণিক তথ্যৰে নিজৰ বিশুদ্ধতা তুলি ধৰে। তেওঁ এনেধৰণেৰে তথ্যৰ উত্থাপন কৰে, যাতে পাঠক বা শ্ৰোতাই তেওঁৰ সত্যক উপলব্ধি কৰক বা মানি লওক। এয়াও এক প্ৰকাৰ বিশেষ সামৰ্থ। বহুতে ভুলস্থিতিত থাকিও নিজৰ বাক্ চাতুৰ্যতাৰ বাবে শুদ্ধ প্ৰমাণিত হোৱাৰ বিপৰীতে বহুতে শুদ্ধ স্থিতিত থাকিও ভুল প্ৰমাণিত হ'ব পাৰে। ইয়াতে কথন বা লিখনৰ কৌশল লুকাই থাকে।

যুক্তি আৰু প্ৰতিযুক্তিৰ ব্যৱহাৰৰে কোনো দৃষ্টিভঙ্গী খণ্ডণ বা গ্ৰহণ কৰিবলৈ পাঠকক আকৰ্ষিত কৰা হয় পাঠ বা বক্তব্যৰ জৰিয়তে। পাঠক-শ্ৰোতাক কোনো বিষয়ত পতিয়ন নিয়াবলৈ কৰা ভাষাৰ গঠন আৰু প্ৰভাৱৰ বিষয়ে ইয়াত বিচাৰ কৰা হয়।

উপসংহাৰ

মানুহে কথা কোৱা আৰু বুজা বা কথোপকথনত সফলভাৱে ভাগ ল'ব পৰা অৰ্থতা কমদিনীয়া অনুশীলনেৰে আয়ত্ব কৰাতো সম্ভৱ নহয়। পাৰিপাৰ্শ্বিক পৰিৱেশৰ পৰা লাভ কৰা অভিজ্ঞতা আৰু জ্ঞান, জীৱনৰ পৰা আহৰণ কৰা শিক্ষা আৰু সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাই গোটাটো দিয়া প্ৰতীতিৰে মানুহে বাক্ অভ্যাসক ক্ৰমে ক্ৰমে টনকিয়াল কৰি লয়। তাৰ পাছতো কিন্তু সকলো মানুহ কথা চহকী হ'ব নোৱাৰে, সকলো লেখকৰ সাহিত্য কৰ্মইও সৰ্বস্বৰৰ পাঠকৰ হৃদয় জিনিব নোৱাৰে। সাহিত্য কৰ্মক যি দৰে কলাৰ শাৰীত স্থান দিয়া হয়, ঠিক সেইদৰে কখনো এক কলা। এক বিশেষ কলাৰ গুণ আয়ত্ব কৰিব নোৱাৰিলে ভাল বক্তা হ'ব নোৱাৰে। ঘৰত বা গাঁৱত কথোৰ মহলা মৰাত পাকৈত জনেও বহুসময়ত ডাঙৰৰ ওচৰত নিজৰ বেমাৰৰ কথাকেইটাকে জুকিয়াই ক'ব নোৱাৰে। সভা-সমিতিত কথা এষাৰ কওঁতে কঁপে, জ্বৰ-ঘামে ঘামে। বহু শিক্ষকে কঠিন পাঠ এটা ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সকলৰ মনোগ্ৰাহী হোৱাকৈ নিৰহ-নিপানীকৈ বুজাই দিব পাৰে; কোনোৱে আকৌ সৰস পাঠকো আলোচনা কৰোঁতে অকনো আগ্ৰহ জয় কৰিব নোৱাৰে। অসমীয়াত এষাৰ কথা আছে “ কথাত বঁটা পায়, কথাত কটা যায় ”। মানুহৰ জীৱনত কথা ভালকৈ ক'ব পৰাৰ এক সাংঘাটিক গুৰুত্ব আছে।

পাঠ বা কথোৰ সৃষ্টি হয় মানুহৰ মগজুত। মনৰ ভাব ধ্বনি হৈ ভাষাৰ ৰূপ লয়। মানুহৰ মগজুৰ অধ্যয়ন কৰে মন:সুত্ৰ বিজ্ঞানে। বয়স, সামাজিক স্তৰ, সাংস্কৃতিক পৰম্পৰা, নৃতাত্ত্বিক ঐতিহ্য আদি বিষয়ে মানুহৰ ভাৱক ক্ৰিয়া কৰিব পাৰে। শিক্ষাগত অৰ্থতাও এই ক্ষেত্ৰত নিশ্চিত মাপকাঠি হ'ব পাৰে। নিজৰ চিন্তাক আউল নলগাকৈ পৰিশীলিত ৰূপত লিখি বা মৌখিক ভাৱে ব্যক্ত কৰিব পৰাটো এক বিশেষ দক্ষতা। মানুহৰ মগজুত সৃষ্টি হোৱা ভাৱ, ভাষা বা কোনো অভাষাগত কাৰ্যপ্ৰণালীৰে সামাজিক যোগাযোগৰ উদ্দেশ্যে আনৰ সহাৰি আদায় কৰিব পৰাকৈ তৈয়াৰ কৰোঁতে যিকেইটা স্তৰ পাৰ হৈ আহিব লাগে, সেই আটাইবোৰ বিষয়েই বাক্ বিন্যাসৰ আলোচনাৰ ভিতৰুৱা। পাঠ বা কথোৰ অৰ্থ হৃদয়ঙ্গম কৰিবলৈ আমি কেৱল ভাষাৰ বৈয়াকৰণিক দিশটো জানিলেই নহ'ব; তাৰ সমান্তৰালকৈ আমি আমাৰ জ্ঞান আহৰণৰ লগত সংপৃক্ত হৈ থকা প্ৰতিটো দিশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হ'ব লাগিব। কথন, লিখন আৰু বোধগম্যতাৰ এই বিশেষ কৌশল আয়ত্ব কৰিবৰ বাবে বাক্ বিন্যাসৰ উপাদানসমূহৰ সন্দৰ্ভত সম্যক জ্ঞান থকাটো বাঞ্ছনীয়।

ভাষা মানুহে সামাজিক জীৱন-যাপনৰ বাবে আয়ত্ব কৰা এটা প্ৰণালী মাথোন। সমাজক বাদ দি ভাষাৰ কোনো অস্তিত্ব থাকিব নোৱাৰে। ভাৱ বা চিন্তাই ভাষা নহয়। ভাৱৰ সঞ্চাৰ হ'বলৈও সামাজিক উপকৰণৰ প্ৰয়োজন। গতিকে সমাজতত্ত্বৰ লগতো ভাষাৰ এৰাব নোৱাৰা সম্পৰ্ক। ভাষাৰ বিশ্লেষণতো সেয়েহে সমাজক উলাই কৰিব নোৱাৰি। বাক্ বিন্যাসৰ সম্যক জ্ঞানৰ জৰিয়তেহে ভাষাৰ মাজত নিহিত হৈ থকা সামাজিক দিশসমূহৰো বিচাৰ বিশ্লেষণ সম্ভৱ। সেয়েহে সাম্প্ৰতিক সময়ত বাক্ বিন্যাসৰ প্ৰায়োগিক দিশৰ আলোচনাই বিশ্বব্যাপি সমাদৰ লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে।

গ্ৰন্থপঞ্জী :

- ১) কলিতা, জোন কুমাৰ; ভাষা অধ্যয়নঃ পূৰ্বায়ণ প্ৰকাশন, গুৱাহাটী-২০১৯
- ২) কোঁচ, জীৱন চন্দ্ৰ; অসমীয়া ভাষাৰ অলংকাৰ ফকৰা-যোজনা: পূৰ্ণানন্দ প্ৰেছ, ডিব্ৰুগড়, ২০২১
- (৩) কোঁৱৰ, অৰ্পণা; অসমত ভাষাৰ অধ্যয়নঃ অসম সাহিত্য সভা, যোৰহাট, প্ৰথম প্ৰকাশ, ডিচেম্বৰ-২০২০
- ৪) গগৈ, মৃগাল কুমাৰ; ভাষাবিজ্ঞান আৰু অসমীয়া ভাষাৰ পৰিচয়ঃ শৰাইঘাট প্ৰিন্টাৰ্ছ প্ৰকাশন, প্ৰথম প্ৰকাশ-২০০৭, গুৱাহাটী-৩
- ৫) গগৈ, লীলা; 'অসমীয়া লোক সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা', ১৯৬৮; নবীন প্ৰকাশন, গোলাঘাট
- ৬) গোস্বামী, গোলোকচন্দ্ৰ; ভাষাচাৰ্যৰ ভাষাচিন্তাৰ একাঁজলিঃ বীণা লাইব্ৰেৰী, প্ৰথম প্ৰকাশ, ২০১৪।
- ৭) গোস্বামী, প্ৰফুল্লদত্ত; 'যোজনা বা পটল' , অসমীয়া জন-সাহিত্য, ১৯৯৪ বাণী প্ৰকাশন, গুৱাহাটী
- ৮) গোস্বামী, উপেন্দ্ৰনাথ; অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ; মণি- মাণিক প্ৰকাশ; ১৯৯৩
- ৯) ডেকা, ৰাতুল কিশোৰ; অসমীয়া ভাষাৰ হাতপুথিঃ প্ৰজ্ঞা মিডিয়াহাইপ পাব্লিকেশ্বন, দ্বিতীয় প্ৰকাশ, ছেপ্টেম্বৰ-২০২৩
- ১০) দাস, দীপক কুমাৰ (সম্পাঃ) তথ্য আৰু তত্ত্বৰ আধাৰত ভাষাৰ বিচাৰঃ ভৱানী বুক্ছ, প্ৰথম প্ৰকাশ-২০১৬, গুৱাহাটী-৬
- ১১) দুৱৰা, সপোন; ভাষা, অৰ্থ আৰু প্ৰসঙ্গঃ ষ্টুডেন্টচ ষ্ট'ৰ্চ, গুৱাহাটী-২০০৩।
- ১২) নেওগ, সুব্ৰতজ্যোতি; শৈলী বিজ্ঞান আৰু অসমীয়া সাহিত্যৰ শৈলীঃ বনলতা, প্ৰথম প্ৰকাশ-২০১৫, গুৱাহাটী-অসম-১
- (১৩) বৰা, স্নেহলতা; ফকৰা-যোজনাঃ ভিকি পাবলিচাৰ্ছ গুৱাহাটী-৫, প্ৰথম প্ৰকাশ-২০১৪
- ১৪) বৰা, সত্যনাথ; বহল ব্যাকৰণ; অশোক বুক ষ্টল, পানবজাৰ, ২০১৫
- ১৫) বৰুৱা, অনিল; জনপ্ৰিয় অসমীয়া ফকৰা যোজনাঃ অসমীয়া ভাষা আৰু ছফটৱেৰ বিকাশ কেন্দ্ৰ, গুৱাহাটী ২০১৩।
- ১৬) বৰুৱা, বিবিধিঃ কুমাৰ; 'অসমৰ লোক সংস্কৃতি'; বীণা লাইব্ৰেৰী, ২০০২,
- ১৭) বৈশ্য, পৰেশ; অসমীয়া খণ্ডবাক্য আৰু প্ৰবাদ প্ৰৱচনঃ ৰেখা প্ৰকাশন, গুৱাহাটী-২০১৩।
- (১৮) মজুমদাৰ, পৰমানন্দ; ঐতিহ্য আৰু আধুনিকতাঃ অসম পাব্লিচিং কোম্পানী, প্ৰথম সংস্কৰণ, জুন-২০২২
- ১৯) মহন্ত, সুবাসনা; উদ্ভৱকালীন অসমীয়া ভাষাঃ অসম বুক ট্ৰাষ্ট, সংস্কৰণ - ২০২১, গুৱাহাটী-১
- (২০) ৰাজখোৱা, বেণুধৰ; অসমীয়া খণ্ড-বাক্য-কোষঃ অসম সাহিত্য সভা, যোৰহাট-১, তৃতীয় সংস্কৰণ, ফেব্ৰুৱাৰী-২০২০
- ২১) ৰাভা হাকাচাম, উপেন; অসমীয়া ৰূপতত্ত্বৰ মৌলিক বিচাৰ; অসম পাব্লিচিং কোম্পানী, ২০১৫
- ২২) শইকীয়া, প্ৰদীপ; ভাষা সমস্যা সম্ভাৱনা জাতীয় চিন্তাঃ বহু আনন্দ প্ৰকাশন, চতুৰ্থ বছৰ প্ৰথম সংখ্যা, ২০২৪
- ২৩) শইকীয়া বৰা, লীলাৱতী; অসমীয়া ভাষাৰ ৰূপতত্ত্ব; অৰোৰা ফাইন আৰ্টচ, বামুনী মৈদাম, গুৱাহাটী, ২০০৬
- ২৪) শৰ্মা, অনুৰাধা; শৈলী আৰু শৈলীবিজ্ঞানঃ বাম্বৰ, তৃতীয় প্ৰকাশ, ২০১৫, গুৱাহাটী-১

২৫) শর্মা গোস্বামী, প্রণতি , ভবালী, বিভা:(সম্পা), ভাষা সাহিত্যৰ শোভা, বাণী মন্দিৰ, প্রথম প্রকাশ-২০০৭, গুৱাহাটী-৩

(২৬) শর্মা, নবীন চন্দ্র, হাকাচাম বাভা,উপেন ; সম্পাঃ; 'অসমীয়া লোক সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী, পঞ্চম খণ্ড, অসম সাহিত্য সভা ,২০২১

(২৭) শর্মা, মদন; কথা বয়ন ভাষা-সাহিত্য-সমালোচনাঃ ষ্টুডেন্টচ্ ষ্টৰ্চ, গুৱাহাটী-১, প্রথম প্রকাশ, নবেম্বৰ-২০২২

(২৮) হালৈ মহন্ত, দীপামণি; কথাৰ কথাঃ সম্প্রীতি, গুৱাহাটী-১৪, প্রথম প্রকাশ, চেপ্তেম্বৰ-২০২৩

বাংলাঃ

১)মজুমদার, অভিজিৎ , শৈলীবিজ্ঞান এবং আধুনিক সাহিত্যতত্ত্বঃ দে'জ পাবলিশিং, কলকাতা ২০২১

২)মুখোপাধ্যায়, রাখালৰাজ; নিৰ্বাচিত বাগ্ধাৰাঃ মুখার্জি পাবলিশিং, কলকাতা-৯, ২০১৬

ইংৰাজীঃ

1. Bilmes, Discourse and Behaviour: Plenum press , a division of Springer, 1986
2. Bell, A., The Language of News Media ; 1991, Blackwell.
3. Dell Hymes, The Ethnography of speaking: Anthropological Society of Washington in 1962 in Washington.
4. Dorson, R.M , Folklore and Folklife, ed., 1972 University of chicago press.
5. Fairclough, Norman, Critical Discourse Analysis. Routledge. 2010, Longman.
6. Fairclough, N., Discourse and Social Change ; 1992, Polity Press.
7. Foucault, M; The Archaeology of Knowledge, London;. Routledge. 1972
8. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. Cohesion in English; 1976, Longman
- 8) Harris S. Zallig Discourse Analysis -Mouton & co. the Hague -1963
9. Honeck, Richard P. A Proverb in Mind. The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom: Mahwah, NJ. Lawrence Erlbaum Associates,1997.
10. Mieder, Wolfgang, 'Proverbs:- A handbook ' Greenwood Press, westport, CT 06881, London, 2004,
11. Paltridge, Brian; Discourse Analysis: continuum Internatinal publishing Group, 2011
12. Paul Gee, James , 'An Introduction to discourse Analysis Theory and Method: 2014 - Routledge, london
- 13.Paul Gee, James,AnIntroductiontoDiscourseAnalysis. Routledge. LondonandNew York, 2ndedition-2005

14. Renkema J. edited, Discourse Analysis; An Introduction'' 2011. John Benjamins Publishing.

15. Schiffrin, D. , Tannen, D. & Hamilton H. E (Eds.), The Handbook of Discourse Analysis: 2001 Oxford; Blackwell

16. Tannen, Deborah, Heidi. Hamilton and Deborah Schiffrin (Edt.). The Handbook of Discourse Analysis. Wiley Publisher, UK, 2nd edition-2015

17. Taylor, Stephanie, What is Discourse Analysis; Bloomsbury Publishing India Pvt. Ltd, 2013

18. Taylor, Archer, The Proverb and An Index to "The Proverbs", 1985, Hatboro, Folklore Associates

19. Van Dijk, T. A., "Discourse and Context. A Sociocognitive Approach;" 2008, Cambridge University